

خواندنە کا ئەنرۆپۆلۆجی بوۆ رۆمانا (سییا ئەفینی) یا (مەهمەد ئوزون)ی

هێرش تاھر نوری و بەیان ئەحمەد حسین

پشکا زمانی کوردی، کولێژا پەروردا بنیات، زانکۆیا دهوک، هەرێما کوردستانی-عێراق

((مێژوو یا وەرگرتنە ئەکولینی: 3 چریا دووی، 2020، مێژوو یا رەزامەندی بەلافکرینی: 5 کانوینا دووی، 2021))

پوختە

ئەو ئەکولینا ب نافی "خواندنە کا ئەنرۆپۆلۆجی بوۆ رۆمانا (سییا ئەفینی) یا (مەهمەد ئوزون)ی" بابەتی ئەنرۆپۆلۆجیا وەکو زانستەکی مروفناسی ب رەنگەکی تیۆری و پراکتیکی بەحس دکەت. ئەنرۆپۆلۆجیا وەکو تیگمە د جفاکی مروفاپەتیندا خودان مێژوو یا کا کەفنا، بەلی وەکو بکارئینان د بواری ئەکولینین زانستیدا ئەدگەریتەفە بوۆ دوامایا چەرخی (19) و دەستپێکا چەرخی (20). ئەنرۆپۆلۆجیا پز هەر زانستەکی جفاکی ئەکولینان ل سەر کولتۆر و فولکلۆری مروفی دکەت وەکو بەشەک ژ زانستی ئەنرۆپۆلۆجی. هەر د کەفندا ئەکولەری ئەنرۆپۆلۆجی ئەکولین ل سەر چیفانوکی مملی کرینە و کرینە بنەما بوۆ نیاسینا مملەتان. رابەری ئەنرۆپۆلۆجی (شراوس)ی ئەفسانە کرپە بناغە بوۆ نیاسینا جفاکین سەرەتایی، د فی ئەکولینیدا مە هەولداپە بگەهینە گرمانا ئەکولینی د بەرسفا وی پرسیاریدا ئەوا د بیژیت: ئایا رۆمانا (سییا ئەفینی) د شیت بیته کەرەستە و نمونە بوۆ ئەکولینە کا ئەنرۆپۆلۆجی؟ د فی ئەکولینیدا رۆمانا (سییا ئەفینی) وەکو رۆمانە کا دیروکی - جفاکی دی کەینە بناغە بوۆ نیاسینا جفاکی کوردەواری ب گشتی و تاکی کورد ب تاییەتی ل بەر رۆمانیا بەشی ئەنرۆپۆلۆجیا جفاکی، چونکە ئەو رۆمانە رەنگەفەدانا بارودوخی سیاسی و سوسیۆلۆژی جفاکی کوردەوارییە. ئەو ئەکولینە بوۆ سەر دوو بەشان هاتیە دابەشکرن بەشی ئیکی تیۆرییە بەحسی پیناسەیین ئەنرۆپۆلۆجی ژلایی زمانی و زاراقیفە دکەت دگەل کورتیە کا مێژوو یا بوۆ سەرهلدانا ئەنرۆپۆلۆجیایی، هەرەسا بەحسی بەشین ئەنرۆپۆلۆجی دکەت. کوردناسی ژ وەکو تاییەکی ئەنرۆپۆلۆجی هاتیە بەحسکرن. بەشی دووی پراکتیکە، ئەفان تەوهران بخوڤە دگریت. لایەنی زمانی و خیزانی و پینکفە ژایانا ئۆلی و نەتەوایی و دامەزراندنا پارت و کومەلەیین سیاسی و شورشین کوردی ل کوردستانی ل دەستپێکا سەدی بیستی، هەلبەت دگەل نمونین نامازە پیکری ژ رۆمانا نافیری.

پەفین سەرەکی: ئەنرۆپۆلۆجی، زانست، رۆمانا سییا ئەفینی، کولتۆر، سیاسەت، تاکی کورد، جفاکی کوردی.

پیشەکی

ئەو جفاکی مروفا تیدا دژیت کومە کا جیاوازیان هەنە چ ژلایی فیزیکیفە بیت یان ژلایی سوسیۆلۆژیفە. هەلبەت ئەو جیاوازی سوسیۆلۆژی پز خوۆ د چوارچوخی کولتۆر و دابونەریتاندا دبینیت. هەرەسا گرنگی ددەتە پەیوەندیین شارستانی د ناقبەرا جفاکین مروفاپەتیدا و

ئەنرۆپۆلۆجیا ئەو زانستە یی ئەکولینی ل سەر ژایانا مروفی دکەت ب تاییەت ژلایی رەسەنایەتی، پیشفەچوون، بیروباوهران، دابونەریتانفە. ئەفە ژ د بیته بناغە بوۆ ئاشکراکرن رفاستی مروفی و وەرارا مروفی ژلایی رەسەناتیفە. بیگومان مروفا و

فئی پهبوه‌ندییا جفاکی و سیاسی دگهرن بو فیه کولینین خو.

ئارمانج ژ فئی فیه کولینین، فیه‌ژاندنا روماننا کوردییه، نه‌مازه رومانین (مه‌مه‌د ئوزون)ی، چونکه نافه‌روکا فئی رومانین دانه نیاسینا تاکی کورد و جفاکی کورده‌واریه. ئە‌فه ژی ئارمانجا سه‌ره‌کییا فیه کولینین ئە‌نتروپولوجیه، وه‌کو زانسته‌ک کو گرنگی ب ههر تشته‌کی دده‌ت ده‌باره‌ی مروفی ب تایه‌ت کولتور و زمان و نه‌ژاد و نقش‌ی مروفی.

د فئی فیه کولینیدا مه‌ه‌ولدایه ل دویف ریازا (وه‌سفی - شیکاری) شروقه‌کرنا فئی رومانین بکه‌ین. ل دویف وان بابه‌تین د فئی رومانیدا هاتینه به‌رجه‌سته‌کرنا، کو پتر د چوارچوئی دیروکی و جفاکیدا دزقرن.

پینکها‌ته و نافه‌روکا فیه کولینین ل سه‌ر دوو به‌شان هاتیه پارقه‌کرنا (تیوری، پراکتیکی).

به‌شی ئیکی: تیورییه به‌حسی پیناسه‌یین ئە‌نتروپولوجی دکهن ژلایی زمانی و زارا‌قه‌یفه، دگهل کورتیه‌کا دیروکی یا سه‌ره‌لدانا زانستی ئە‌نتروپولوجی، هه‌روه‌سا به‌حسی به‌شین زانستی ئە‌نتروپولوجی دکه‌ت ل دویف دابه‌شکرنا زانین ئە‌نتروپولوجی بین به‌ریتانی، دیسان د ته‌وه‌ره‌کی دیتزدا کورد و ئە‌نتروپولوجیا (کوردولوژی) وه‌کو تایه‌کی فیه کولینین ئە‌نتروپولوجی هاتیه به‌حسکرنا ل ده‌ژ کوردناسین موسلمان و کوردناسین بیانی. به‌شی دووی: پراکتیکه ئە‌شان ته‌وه‌ران بخو‌فه دگرت وه‌کو لایه‌نی زمانی و

لینک‌گوه‌ارتنا کولتوران، ل فیره فیه‌کوله‌رین ئە‌نتروپولوجی زمان کریهه ئالافه‌ک بو تیگه‌هشتنا کولتورین جودا جودا د چوارچوئی داهینانا ئە‌ده‌بی و هونه‌ری و هزریدا. هه‌ژییه بیژین مه‌ فیا‌یه کولتوری کورده‌واری بکه‌ینه بناغه بو فئی فیه کولینین د رومانه‌کیدا کورده‌نگه‌دانا بارودوخی جفاکی کوردی بکه‌ت، ژلایی سیاسی و سو‌سیولوژیفه. بو فئی مه‌به‌ستی روماننا (سییا ئە‌فینین) یا (مه‌مه‌د ئوزون)ی هاتیه هه‌لبژارتن یا کول سال (1989ز) ل وه‌لاتی سوید هاتیه نفیسین.

فیه کولینا ل به‌ر ده‌ست یا ل ژیرنا‌ف و نیشانی (خو‌اندنه‌کا ئە‌نتروپولوجی بو روماننا (سییا ئە‌فینین) یا (مه‌مه‌د ئوزون)ی. روماننقیس خو‌دانی چه‌ندین رومانانه، هه‌لبژارتنا روماننا نافه‌اتی بو بابه‌تین وی بین دیروکی - جفاکی فیه‌دگهریت، چونکه کهره‌سته‌یه‌کی گرنگ بو فیه کولینین ئە‌نتروپولوجی.

گرنگییا فئی فیه کولینین ب روماننا (سییا ئە‌فینین) فیه گری‌دایه کو مه‌ ژ هه‌ژی دیت فیه کولینه‌کا ئە‌کادیمی ل سه‌ر به‌یته ئە‌نجامدان، چونکه بابه‌ت و نافه‌روکا فئی رومانین ل سه‌ر ته‌وه‌رین گرنگین جفاکی و سیاسیین ژیان تاکی کورد دابه‌ش دهن ب ریکا به‌رجه‌سته‌کرنا ژیان ره‌وشه‌نبیرو سیاسیه‌تفانی کورد (مه‌مدوح سه‌لیم به‌گ)ی. ئە‌ژ چهنده ژی د بیته بابه‌تی فیه کولینین ئە‌نتروپولوجی، فیه‌کوله‌رین ئە‌نتروپولوجی ژی ل

2011: 19). ل دویف بوچوونا (لی نوفوپه‌تیت روبه‌رت) زارافی ئەنترۆپۆلۆجیا ل سالا (1832ز) د قهره‌نگا فرهنسیدا بکارهاتیه ب واتایا زانست یان سالو‌خدانا مروفی چونکه ئەو زارافه ل سالا (1516ز) هاتبوو دابه‌شکرن ژ بو دوو په‌یفان (مروڤه) و (زانست) (ابراهیم، 2009: 13)، که‌واته ئەو زارافه فرهنسیان ژ ی هه‌ر ژ گریکیان وه‌رگرییه و دگه‌ل زمانی خو گونجاندیه. دیسان ئەو زارافه وه‌کو تیگه‌ه ل ده‌و فرهنسیان هه‌بوویه و پاشی وه‌کو زارافه د فرهنه‌نگین واندا بکارهاتیه.

د زمانی عه‌ره‌بیدا به‌رامبه‌ر زارافی (Anthropology) یی ئینگلیزی، و به‌رامبه‌ر زارافی (Anthropologia) یی فرهنسی، زارافی (أنپروبولوجی) بکار ده‌یت ب واتایا زانستی مروفی، ئەو زانسته یی گری‌دای ب مروفیقه‌کو ئەو بونه‌وه‌ره‌کی فیزیکی و جفاکییه، ژلایه‌کی دیره‌ ئەو به‌شه‌که ژ هه‌بوونه‌کا سروشتی و جفاکی، یی کاریگه‌ر و کارتیگه‌ره ژ سروشتی و جفاکی (الحفنی، 2000: 115). عه‌ره‌ب ژ ی وه‌سان ریکه‌ه‌فتینه‌کو ده‌ستکاریی د فی زارافه‌یدا نه‌که‌ن و هه‌ر هه‌مان زارافی گریکیی ره‌سه‌ن بکار بین دا واتایا خو‌یا ره‌سه‌ن ژ ده‌ست نه‌ده‌ت. ل ده‌و عه‌ره‌بان ئەنترۆپۆلۆجیا هه‌ر ئەو زارافی بیانیی ره‌سه‌نه ((Anthropology = الانپروبولوجیا)) (الجوه‌ری، 2010: 59). پشتی زمانزانیان وان ریکه‌ه‌فتین کو نه‌گه‌ر وه‌رگرییه سهر زمانی عه‌ره‌بی ب واتایا زانستی مروفی یان ب واتایا فه‌کولینین

خیزانی و پیکفه ژیا نا ئولی و نه‌ته‌وه‌بی و دامه‌زراندنا پارت و کومه‌له‌بین سیاسی و شورشین کوردی ل کوردستانی ئەوین ل ده‌ستپیکه‌سه‌دی بیستی سه‌ره‌لداین.

پشکا ئیکی: چوارچو‌فی تیوری

ته‌وه‌ری ئیکی: چه‌مک و پیناسه‌یین

ئه‌نترۆپۆلۆجی

1. ژلایی زمانیه‌.

ئه‌نترۆپۆلۆجیا وه‌کو تیگه‌ه د جفاکی مروفایه‌تیدا خودان می‌زوویه‌کا که‌ه‌ناره، به‌لی وه‌کو بکارینان د بواری فه‌کولینین زانستیدا فه‌دگه‌ریته‌فه بو دو‌ماهیا چه‌رخیی (19) و ده‌ستپیکه‌چه‌رخیی (20). زارافی ئەنترۆپۆلۆجیا (Anthropology) په‌یفه‌کا ئینگلیزییه د بنه‌ره‌تدا ژ په‌یفه‌کا یونانی هاتیه وه‌رگرتن کو ژ دوو به‌شان پیکه‌ه‌یت: ئەنترۆپۆس (Anthropos) واته مروڤه و لوژۆس (locos) واته زانست، هوسا واتایا زارافی ئەنترۆپۆلۆجیا ژلایی گوتنیقه‌ دبیته زانستی مروفی یان ئەو زانستی فه‌کولینیی ل سهر مروفی دکه‌ت (الشماس، 2004: 12). ئەو زارافه ژ ی وه‌کو پرانی زارافه‌یین دیت د کو‌کا خودا بو زمانی گریکیان فه‌دگه‌ریت، چونکه گریک ژیده‌رین هه‌ر زانسته‌کیه.

د زمانی فرهنسیدا زارافی ئەنترۆپۆلۆجیا (Anthropologia) یی هاتیه وه‌رگرتن ژ په‌یفه‌گریکیا (Anthropos) واته مروڤه و (logos) واته فه‌کولین یان گو‌تار یان زانست (تیلوین،

2. ژلایی زارافیقه.

ئه‌نتروپولوجیا ئه‌و زانسته ییّ فه‌کولینی ل سهر ژيانا سهره‌تایی و مروّقیّ سهره‌تایی دکه‌ت، هه‌لده‌ت فه‌کولینی ل ژيانا مروّقی ب گشتی بکه‌ت ب پشتبه‌ستن ب پیشکه‌فتنا مروّقی د میژویا دیرودریژا مروّقیه‌تیییدا، ئه‌نتروپولوجیا گرنگیی ب مروّقیّ تاك ناده‌ت وه‌کو زانستیّ ده‌روونی و فیسیولۆژی، به‌لکو گرنگیی ب مروّقی دده‌ت وه‌کو گروپ بژین و ب ره‌گه‌زین جودا جودا و د چوارچوفاه‌کیّ سوسیوکولتوریدا پیکه‌پین. جیاوازا لیکچوونا د ناقه‌هرا مروّقاندای ژلایی رفشت و کولتورین جیاواز شروقه دکه‌ت (ئه‌سوه‌د، 2015: 54). ئه‌و پیناسه ویّ چه‌ندی د گه‌هینیت کو مروّقی بونه‌وه‌ره‌کیّ جفاکیه وه‌سان هاتیه ئافراندن کو ب کوم بژین، چونکه مروّقی پیدفی بهاریکاریا هه‌قدوونه، دابه‌شبوونا مروّقان ل سهر جفاکین جودا جودا هوکاره بوّ په‌یدا بوونا کولتور و دابونه‌ریتین جیاواز. زارافیّ ئه‌نتروپولوجیا د فره‌هنگا (ئوکسفورد - OXFORD) دا (1999: 28) یا ئینگلیزی ب فی شیوه‌ی د هینته پیناسه‌کرن ((ئه‌و زانسته ییّ فه‌کولینی ل سهر ژيانا مروّقی دکه‌ت ب تایه‌تی ژلایی ره‌سه‌نایه‌تی، پیشقه‌چوون، بیروباوه‌ران، دابونه‌ریتانقه)). ئه‌و پیناسه‌یه ژی ویّ چه‌ندی د گه‌هینیت کو ئه‌نتروپولوجیا وه‌کو زانسته‌ک گریدایی مروّقی فه‌کولینی ل سهر مروّقی دکه‌ت بوّ ناشکراکرا

ل سهر مروّقی دهیت، ئه‌و چه‌نده فی زانستی ژ زانستی جفاکی و زانستی ده‌روونی و زانستی زینده‌وه‌رزانی جودا ناکه‌ت له‌ورا زانایی عه‌ره‌بان هه‌مان زارافیّ ئه‌نتروپولوجیا بکار د هینن (الجوه‌ری و شکر، 2007: 14).

د زمانی کوردیدا (زانستی مروّقناسی) به‌رامبه‌ر په‌یفا (Anthropology) یا ئینگلیزی بکار دهیت "کو د فره‌هنگا (مه‌ورید) دا یا (ئینگلیزی - کوردی) ب فی ره‌نگی هاتیه ((anthropology = زانستی مروّقناسی)) (عمر، 2013: 24). دیسان د فره‌هنگا (قاموس سپریژ (کوردی - عربی) دا ب فی ره‌نگی هاتیه ((مروّقناسی = فراسه)) (دوسکی، 2013: 619)، واته د زمانی کوردیدا به‌رامبه‌ر په‌یفا (ئه‌نتروپولوجیا) یا ئینگلیزی زانستی مروّقناسی بکار دهیت، دیسان د زمانی کوردیدا به‌رامبه‌ر په‌یفا مروّقناسی په‌یفا (فراسه) یا عه‌ره‌بی ب واتایا سالو‌خه‌تین که‌سایه‌تی بکار دهیت. د فره‌هنگا زانستی (که‌مالنامه) دا (عه‌ره‌بی - ئینگلیزی - کوردی) دا ب فی شیوه‌ی زارافیّ (ئه‌نتروپولوجی) هاتیه پیناسه‌کرن ((زاناری خوو سروشتی و باری ژیان و شوینه‌وار و هونه‌ر و جو‌ره‌کانی ئاده‌میزاد، زاناری سروشتی ئاده‌میزاد، زاناری مروّقی)) (غریب، 2003: 70). ئه‌و پیناسه‌یه به‌رفره‌هتر ژ بوارین ئه‌نتروپولوجی ده‌ستیشان دکه‌ت وه‌کو پیشکیشکرنا زاناریان ده‌رباره‌ی سروشت و ژیان و شوینوار و هونه‌ر و جو‌رین ئاده‌میزادی و هه‌روه‌سا سروشتی مروّقی.

سروش‌ت و نه‌ژادی مروقی، به‌لی نه‌نتروپولوجیا که‌فن پتر گرنگی ددا ده‌لاله‌تین زانستی ده‌روونی مروقی.

زانایی نه‌نتروپولوجیا به‌ریتانی (ئیدوارد تایلور) وه‌سان د بینیت کو زانستی نه‌نتروپولوجی ژ فهریژا کولتوری و شارستانیته‌تا مروفايه‌تییبه‌ نه‌وا ههمی زانین و بیروباوهر و هونه‌ر و ره‌وش‌ت و یاسا و شیانی مروقی وه‌کو نه‌ندامه‌ک د جفاکیدا بخو‌فه د‌گريت. هه‌روه‌سان هه‌ر ئیک ژ (مالینوفسکی) و (موس) و (فلیسلر) هه‌مان بو‌چونا (تایلور) ی په‌سه‌ند د‌که‌ن کو ره‌وشه‌نبیری دیارده‌یه‌کا جفاکیه‌ ب ریکا وی جفاک دهینه‌ نیاسین و هه‌ر ره‌وشه‌نبیره‌ک ده‌ربرنی ژ جفاکی خو‌ د‌که‌ت و چ جفاک نینن بی کولتور (أبلال، 2011: 39).

نه‌نتروپولوجیا فره‌نسی پتر گرنگی ددا نه‌نتروپولوجیا جفاکی، پشتی جفاک هاتینه‌ پولینکر ل سهر بناغی سیستهم و دامه‌زراوه‌یین جفاکی ل شوینا ره‌وشه‌نبیریا وان ملله‌تان (ه. ژ: 40). له‌ورا رابه‌ری قوتابخانا فره‌نسی بی بونیاد‌گه‌ری (کلود لیفی شتراوس) جفاک کره‌ بناغه‌ بو‌ فه‌کولینین خو‌ یین مه‌یدانی بو‌ شرو‌فه‌کرنه‌کا بو‌نیاد‌گه‌ری ژلایی سروشتی کریارین جفاکی و ژیری مروقیفه، نفیسینین (شتراوس) دیارده‌کن کو نه‌فسانه‌یین جفاکی بناغه‌نه‌ بو‌ فه‌کولینین زانستی یین هه‌فچه‌رخ چونکه‌ بدیتنا وی مروفايه‌تی ههمی ئیک جفاکه‌ (ابراهیم، 2009: 42 - 43).

رفشتی مروقی و وه‌رار و پیشکه‌فتنا مروقی ژلایی بیروباوهر و دابونه‌ریتانقه.

د فره‌هنگا (الشامل) یا زاراقه‌یین زانستین جفاکیدا ب فی شیوه‌ی پیناسا زاراقی نه‌نتروپولوجیا وه‌کو زانستی فه‌کولینین ل سهر مروقی هاتیه‌ کرن:

1. فه‌کولینا جیاوازا جفاکی و له‌شی ل ده‌ف مروقی د‌که‌ت.

2. فه‌کولینا مروقی د‌که‌ت کو نه‌و بونه‌وه‌ره‌کی فیزیکی و سوسیولوژییه‌)) (الصالح، 1999: 42). مه‌ره‌م ژ فی پیناسی نه‌وه‌ نه‌نتروپولوجیا وه‌کو زانسته‌ک فه‌کولینا مروقی د‌که‌ت ژلایی جیاوازا جفاکین مروقی و ژيانا سوسیولوژی و هه‌روه‌سا پیکه‌اته‌یا له‌شی مروقی یا فیزیکی.

هه‌ر ده‌رباره‌ی پیناسه‌یین نه‌نتروپولوجی (ئیکه‌ هولتکرانس) د بیژیت: ((نه‌و به‌شه‌ ژ فه‌کولینین ل سهر مروقی د هینه‌ کرن، ته‌ماشه‌ی مروقی د‌که‌ت ژلایی په‌یوه‌ندییا وی ب سهرکه‌فتنانقه، د‌گه‌ل فی چه‌ندی نه‌نتروپولوجیا ل پرانیا به‌شین نه‌ورویا واته: بیولوژیا نه‌ژادی یان نه‌نتروپولوجیا سروشتی، نه‌فه‌ ژ نه‌جامی وی دابه‌شبوونا د زانستی نه‌نتروپولوجیا گشتی یا به‌ریدا رویدایه. جودا ژ فی چه‌ندی جیاواز ژ تیگه‌هی نه‌نتروپولوجیا نه‌وا د فه‌لسه‌فا که‌فندا د هاته‌ بکار ئینان ده‌لاله‌ت د‌کره‌ سهر زانستی ده‌روون))ی (هولتکراس، 1972: 49). د فی پیناسیدا به‌حسی جیاوازا د ناقه‌ه‌را نه‌نتروپولوجیا نوی و که‌فندا د‌که‌ت کو نه‌نتروپولوجیا نوی گرنگی د ده‌ته

ته‌وه‌ری دووی: میژوویا سهرهلدانا

ئه‌نتروپولوجیا (جیهانی)

1. ئه‌نتروپولوجیا د سهرده‌مین که‌فندا.

یا خویایه کو ئه‌نتروپولوجیا وه‌کو زانسته‌ک فه‌کولینی ل سهر ژین و ژیارا مروفان ژ هه‌می لایه‌کیقه دکه‌ت، له‌ورا ئه‌گهر ئه‌م بهیین ئیکه‌م تیگه‌ه بو سهرهلدانا میژوویا ئه‌نتروپولوجی د سهرده‌مین که‌فندا ده‌ستنیشان بکه‌ین، هه‌روه‌کی زانایین فی بواری دده‌نه خویاکرن، کو ئه‌و که‌شتا مسریین که‌فن پی رابووین ل سالا (1493 ب.ز) بو وه‌لاتی (بونت - سومال) نوکه، ب مه‌ره‌ما لی‌کگوهرین و بازرگانیا که‌ره‌ستین جوانکاری و بیهن خوشیی، ئه‌فه که‌فنتین که‌شتا میژووئی د هیته‌ زانین بو نیاسین و تیکه‌لیا د ناقه‌را ملله‌تاندا (الشماس، 2004: 19).

یونانی وه‌کو ملله‌ته‌کی دیرین و خودان دیروک و زانست و ئه‌ده‌ب، د فی زانستی ژیدا به‌رژه‌نگین خو هه‌بوینه بو نمونه د شین که‌شتین دیروکناس و فه‌یله‌سوفی گریکی (هیرودوتس) (484 - 424 ب.ز) بکه‌ینه ده‌ستپیکه‌ک بو میژوویا سهرهلدانا ئه‌نتروپولوجی ل یونانا که‌فن وه‌کو به‌لگه‌یه‌ک ل سهر مروفی ده‌رباره‌ی دابونه‌ریتین ملله‌تان دگهل رفشتین وان ئه‌فه ژی د هیته‌ هژمارتن ب فه‌کولینین سروشتی مروفی (بیلتو، 2010: 31). هه‌روه‌سا فه‌یله‌سوفی یونانی ئه‌رستو (384 - 322 ب. ز) ب شیوه‌یه‌کی باش ل سهر سروشتی مروفی راوه‌ستیایه و د ئه‌نتروپولوجیا خویا فه‌لسه‌فیدا ل سهر وان

جوداهیین د ناقه‌را مروف و گیانه‌وه‌راندا که‌نگه‌شه کریه، که‌هشتیه وی ئه‌نجامی کو سهره‌رای هه‌بوونا هنده‌ک پیندقیین هه‌فیشک د ناقه‌را مروف و گیانه‌وه‌راندا، مروف خودان ژیر و په‌ند و ره‌وشته. زیده‌باری کو مروف د سروشت و کوکا خودا بوته‌وه‌ره‌کی سوسیولۆژییه (ایرکسون و نیلسون، 2013: 14).

سه‌باره‌ت رومانیان وان ب شیوه‌یه‌کی ئه‌کادیمی فه‌کولین ل سهر ژیانا مروفان نه‌کرینه. ژ بلی (کاروس لوکوتیدس) وی هنده‌ک هنزین جفاکی یین باش هه‌بوون، وه‌کو پیشکه‌فتن و پیشقه‌چوونی ئه‌و ل سهر مروفی سهره‌تایی و گریه‌ستا جفاکی د ناخفت، هه‌روه‌سا ل دور سیستمی پادشاهی و حکومه‌ت و زمان و دابونه‌ریت و هونه‌ر و جوانیی و میوزیکی ژی ناخفتیه (الشماس، 2004: 21).

2. ئه‌نتروپولوجیا د سهرده‌مین نا‌فیندا.

هه‌روه‌کی مه‌ به‌ری نوکه ئامازه پیکری د سهرده‌مین نا‌فیندا ئه‌وروپا که‌فتبوو د راوه‌ستیانا هنزی و ژیریدا، ئه‌ف سهرده‌مه‌ب سهرده‌مین تاری د هیته‌ ل قه‌له‌مدان د دیروکا ئه‌وروپا دا چونکه‌ چینه د بوو چ هنزکرنه‌کی به‌روفاژی هنزا که‌نیسی ل ئه‌وروپا سهرهلدانا. ب شیوه‌یه‌کی گشتی د شین ئه‌و هه‌ولین هاتینه دان ل سهر نقیسینا هنده‌ک ملله‌تان د فی سهرده‌میدا وه‌کو نقیسینین گه‌روکان، سالو‌خدانا ئه‌ندیشه‌یی بیی دیتنه‌کا راسته‌وخو بو که‌تواری خویا بکه‌ین ژلایی قه‌شه (ئیسیدور) ئه‌وی د ناقه‌را سالین (560 -

ئيسلامي هه بوينه هم د شين گهريانين وان بكهينه بهرهمهك بو تيگههي نه نروپولو جى د فى سهرده مي دا بو نمونه نيك ژ وان گهروكان د گوتنى (ابن بگوگه) (1304 - 1377ز) نهو نيك ژ مهزنتين گهروكين مسلمانان بوو وى گرنگى ددا زيانا ملله تان ژلايى جفاكي و بيروباوهر و دابونه ريتانقه ژ گرنگترين چيروكين وى ب نافي (لهيزين ل سه ر ناگرى) بوو (لموالدى، 2015 - 2016: 27 - 28).

(ابن خلدون) (1332 - 1406 ز) نيك ژ فهيله سوف و گهروكين عه ره بانه د سهرده مين نافيندا كو بهرهمين وى د گرنگ بو فه كوليينين نه نروپولو جى، چونكه ژ دهرئه نجامين گهريانين وى ل سه رانسهرى وه لاتين ئيسلامي پتريا بهرهمين وى دهر باره ي جياوازيا ملله تان و دهرئه نجامى هو كارين زينگه ها جوگرافى و كارتيكرا زينگه هي ل سه ر رهوشتى ملله تان بوون، ديسان بهرهمين وى ل سه ر بارودوخى ئابورى و سياسى بوون سه ره راي نفيسينا زياناما خو ب دهستين خو ب نافي (پيتاسا گه شتا ابن خلدون) ي، بهرهمين وى بوينه بنه ما و بهرنامه بو خواندن ل جفاكين مروفايه تييدا سه ره رايى بورينا پتر ژ (500) سالان ل سه ر زيانا وى (بيلتو، 2010: 34).

3. نه نروپولو جيا د سهرده مين هه فچهرخ (نوي) دا.

سهرده مين هه فچهرخ ل نه وروپا ل دويف بوچوونين ديروكناسان ل سه دى پازدى زابنى

636ز) دا زيايى، فى قه شه ي نه نسكلوپيدايهك ناماده كر تي دا ئاماژه ددا دابونه ريتين وان ملله تين نيژيكى وى، به لى ب رهنگه كى دهستپيكى و ب سه ر فه يى، وى دويرى و نيژيكيا نه فان ملله تان ژ نه وروپا كروبو پي شه رى پيشكه فتنا ملله تان ههروه سان وى نهو مروقين ل جهين دوير دزيان ب بوونه وهرين ژ رشستين سه ير سالو خدان، نه ف پيزانينين سه ير و بهر به لاف هه تاكو سه دى سيژدى ژى جهى خو گرتبوو (لموالدى، 2015 - 2016: 30).

عه رب بهر وفاژى نه وروپيان د سهرده مين نافيندا د ناسته كى هزرى و ژيرى بهرزدابوون چونكه نه ف سهرده مه هه فدهم بوو لگه ل دهستپيكا پيشكه فتنا شارستانيه تا ئيسلامى. هه تاكو سالا (750ز) ئيسلام بوو ئاينه كى بزاره يى سياسى و له شكه رى و بو ئيمپراتوريه ته كا بهر فره سنورين وى ژ ئيسپانيا ل روژ نافي هه تاكو گه لى (سوند) ل روژ هه لاتى و هه تاكو به شين نافينين ناسيا نافين ل باكورى دهستپيدكرن (ليندى، 2012: 35). واته ئيسلام د چوارچوڤى خو بى عه ره بي دا دهر كه فت و چوارچوڤه يه كى فره نه ته وه يى بخو فه گرت، نه فه بخو دهستپيكه ك بوو بو په يدا بوونا تيگه هي نه نروپولو جى چونكه چان دو ره وشه نبرين جو دا جو دا ته فليه هه ف بوون. بو نمونه ژ گرنگترين كارين كو په يوه ندى ب فه كوليينين نه نروپولو جيه هه ين د فى سهرده مي دا: فه ره نكا وه لاتان يا (ياقوت حه مه وى) (626 - 574 ك) بوو. ديسان د فى سهرده مي دا چهن د گهروكين

تویکاری (تشریح) فه بکار د هات، دیسان نه‌ف زارافه د نفیسین بیرمه‌ند (کابیل) دا ل سالا (1533ز) دیار بوو فه ل سهر سالو‌خه‌تین تاکه که‌سی یین مروفی، هه‌تاکو زانای ئیسپانی (میس) زارافی نه‌نرپولوجیا بکارهینای بو دابونه‌ریتین جودا جودایین ملله‌تین جیاواز بو پهرتوکه‌کی ل ژیر نافی (وانه‌یین جوداجودا) پاشی ژلای نفیسه‌ر (کلود جریجه) فه بو زمانی فرهنسی ل سالا (1955ز) هاتیه وهرگیران (لموالدی، 2015 - 2016: 28). ل دوماهیا چه‌رخی نوزدی و ده‌سپیکا چه‌رخی بیستی وهرچه‌رخانه‌کا گرنگ د زانستی نه‌نرپولوجیدا رویدا نه‌و ژی نه‌و بوو ئیدی فه‌کولینین نه‌نرپولوجی بتنی د چوارچوئی نفیسینیدا نه‌مان به‌لکو فه‌کوله‌رین نه‌نرپولوجی دا‌که‌تنه مه‌یدانان و قوناغا کاری و پراکتیکرنی ده‌سپیکر، نه‌مازه ل سهرده‌ستی (برونسو مالینوفسکی) (1884 - 1942ز) پشتی ده‌ست ب گه‌شتین خو‌یین مه‌یدانی ل ههر ئیک ژ وه‌لاتی کینیا و نه‌فریقا کرین و هه‌تاکو ل وه‌لاتین مه‌کسیک و نه‌مریکا ب شیوه‌یه‌کی زانستی و ریک‌خستی و مه‌یدانی فه‌کولین ل سهر ژيانا نه‌نرپولوجیا و سوسیولوژیا جفاکان کرن، نه‌ف مه‌به‌سته ل دو‌یف دیته‌کا ده‌روونیا شارستانی پیکده‌یت و د هیتنه‌ گریدان ب گرنگیا شینوارین ده‌روونیه‌ بو پشته‌فانیا تامبوونا که‌سایه‌تیا مروفی له‌ورا بدیتنا (مالینوفسکی) ئاین و بیروباوهران گریدانه‌کا موکم ب پیدفین ده‌روونیه‌ هه‌یه (النوری،

ده‌سپیکه‌ت، ژ دوماهیا سهرده‌مین نا‌فین ههر ژ چه‌رخی پازدی بگره‌ پشتی گهورینین مه‌زن و به‌ز د جفاکی نه‌وروپیدا رویداین (حوسین، 2014: 5). ده‌می کو نه‌وروپیان ده‌ست ب فه‌کولینین بژاره یین گریکی و عه‌ره‌بی کرین، بزافه‌کا چالاک یا لیگه‌ریانین جوگرافی ده‌سپیکر بوو، نه‌فه بوو وهرچه‌رخانه‌ک ژ ری‌بازا فه‌لسه‌فی بو ری‌بازا زانستیا تاقیکری (التجروبی)، د فه‌کولینین دیاردین سروشتی و جفاکیدا. نه‌ف بزافه‌ د چه‌رخی هه‌فدیدا ته‌مام بوو هه‌روه‌سا سهرده‌می رینسانسا نه‌وروی هاتبوو نیاسین ب تیورین نوی ل سهر جیهانی ب گشتی و مروفی ب تاییه‌تی. دیسان پشتی بدوماهی هاتنا سهرده‌مین نا‌فین و ده‌سپیکرنا سهرده‌می هه‌فچه‌رخ ل نه‌ورویا ل سه‌دی پازدی و شازدی زاینیدا نه‌ف سهرده‌مه‌ ژی یی به‌رنیاسه‌ ب سهرده‌می گه‌روک و لیگه‌ریانین نه‌وروی نه‌خاسمه‌ گه‌روکی ئیسپانی (کریستوفی کولومپوس) بو کیشوهری نه‌مریکا د نا‌به‌را سالین (1492 - 1502ز) دا نه‌ف لیگه‌ریانه‌ ده‌سپیکه‌کا باش بوون ب ئاشنا‌بوون ب مرو‌فین فی کیشوهری نوی فه‌دیتی ژ پیزانینان ل سهر شیوا‌زین ژيانا نه‌فان مرو‌فان و دابونه‌ریتین وان یین جفاکی (الشماس، 2004: 27). وهرار و پیشکه‌فتنا نه‌نرپولوجی یا به‌رده‌وام بوو، نه‌فه ژی د نفیسین بیرمه‌ندین نه‌وروپیدا خو‌یا د بوو یین وه‌کو (هوندت) کول سالا (1501 ز) بو جارا ئیکی د نا‌ف و نیشانین نفیسین ویدا زارافی نه‌نرپولوجیا بو تاییه‌تمه‌ندین له‌شی مرو‌فان ژلای

دیاردین ره‌وشه‌نبیرییه و ره‌گه‌زین وی ده‌ستیشان دکه‌ت، دیسان فه‌کولینی ل سهر پروسیسین گهورینا ره‌وشه‌نبیرییه دکه‌ت، دگهل ده‌ستیشانکرنا تاییه‌مه‌ندیین هه‌فیشک د ناقه‌را ره‌وشه‌نبیریاندا، ل دوماهییه قوناغین وهرارا ره‌وشه‌نبیرییه ده‌ستیشانکری د جفاکین ده‌ستیشانکریدا راقه دکه‌ت (بوگقوکه، 2010).

هه‌ژیه بیژین کو ره‌وشه‌نبیرییه به‌ره‌می مروفی بی‌مادی و نه‌مادییه د ده‌میدا، دیسان ره‌وشه‌نبیری تشته‌کی بوماوه‌یه ژ چاخه‌کی بو چاخه‌کی دیت ده‌یته فه‌گواستن و ل دوماهییه د شین ب ده‌ستکه‌فت ل قه‌لم بده‌ین، چونکه یا گریدایی شیانین مروفانه.

4. نه‌تروپولوجیا مه‌یدانی (Applied Anthropology)

نه‌ف به‌شی نه‌تروپولوجی به‌شه‌کی نوییه پشتی فه‌کوله‌رین نه‌تروپولوجی هه‌ولدایی دچوارچوئی نه‌تروپولوجیا تیوری ده‌رکه‌فن، نه‌فان فه‌کولینی تیوری پراکتیک ل سهر کرن نه‌مازه بو بریقه‌برن و په‌روه‌ده‌کرن و پیشقه‌برنا جفاکین سهره‌تایی. نه‌ف زاراقه پشتی ئیمپریالیزم و داگیرکرنا ده‌وله‌تان ده‌ستپیکری ب ئارمانجا فه‌کولینا ئاریشه و په‌یوه‌ندیکرن ب گهلین سهره‌تایفه په‌یدا بو، هه‌روه‌سان ب مه‌ره‌ما زانینا چاوانیا ریقه‌برن و باشترکرنا ژاننا وان جفاکان کار دکرن (زیود، 2017 - 2018: 42). د فی به‌شی نه‌تروپولوجیدا رولی دوو مروفناسین گرنگ ناهیتته مانده‌لکرن وه‌کو (رادکلیف

جفاکی مروفايه‌تی ژلایی وان ده‌ستکه‌فتین روژنافا هه‌فچه‌رخ ب ده‌ستقه هیناین، به‌لی فه‌کوله‌رین نه‌تروپولوجی گرنگییه دده‌نه جفاکی مروفايه‌تی ژلایی ژ ده‌ستدانا روژنافا هه‌فچه‌رخ، نه‌وا زانا دیژنی نه‌تروپولوجیا مللی و بنه‌ره‌تی و سهره‌تایی (Barnar and spencer, 2002: 791)، که‌واته جفاک و تاکه‌که‌س ته‌واو‌که‌رین هه‌فدوونه د فی چوارچوفه‌یدا نه‌تروپولوجیا جفاکی فه‌کولینی ل سهر ئافاهییه سوسیولوژییه جفاکی دکه‌ت ژلایه‌نین سیسته‌مین جفاکی و خیزانی و سیسته‌می ئابوری و په‌روه‌ده‌یی و سیاسی و دادوهری... هتد. پیدفین جفاکی کونترولی ل سهر په‌یوه‌ندیین مروفايه‌تی دکهن، ل دیروکیدا ژاننا جفاکی یا هه‌فیشک به‌ری ژاننا تاکه‌که‌سیا مروفان ده‌یت، د دیروکا شارستانیه‌تا مروفايه‌تییدا ژاننا کومی یا هه‌فیشک بنیاتی هه‌می ریکین ژیانینه (نادله‌ر، 2018: 53).

3. نه‌تروپولوجیا ره‌وشه‌نبیری (کولتوری) (Cultural Anthropology)

نه‌تروپولوجیا ره‌وشه‌نبیری به‌شه‌که ژ به‌شین نه‌تروپولوجیا گشتی، بابته‌تی وی بی سهره‌کی ره‌وشه‌نبیرییه، ل هه‌می ده‌م و جهان ژ وان بابته‌تین د که‌فنه د چوارچوئی نه‌تروپولوجیا ره‌وشه‌نبیرییدا وه‌کو دابونه‌ریت و بیروبارهر و هونه‌ر و نه‌فسانه... هتد. هه‌روه‌سا گرنگییه دده‌ته په‌یوه‌ندیین شارستانی د ناقه‌را چفاکین مروفايه‌تییدا و لیک‌گوه‌رینا ره‌وشه‌نبیریان. نه‌تروپولوجیا ره‌وشه‌نبیری ئارمانجا وی تیگه‌هشتنا

ب به‌شەك ژ رۆژه‌لاتا ناڤین بنیاسن، هه‌رچه‌نده کوردان بچۆ وه‌کو زانستی ئەنترۆپۆلۆجی فه‌کۆلین ل سەر رڤشت و ره‌گه‌زی خۆ نه‌ کرینه، ژبلی هندەك دیروک‌نڤیسین کورد نه‌بن وه‌کو (شه‌ره‌فخانی بدلیسی) (1543 - 1603ز). خه‌باتا دیروک‌ناسی کورد شه‌ره‌فخانی بدلیسی (شه‌ره‌فنامه) تشتی هه‌ره‌ که‌فته ل سەر کوردان هاتیه‌ نڤیسین، دیروکا کورد و کوردستانی ب وی د هیته‌ شرۆفه‌ کرن و نیاسین، نه‌ ب تنی کوردان به‌لکو دیروکا ملله‌تین رۆژه‌لاتی ژی (دیره‌شی، 2007: 45).

هه‌روه‌سا (مه‌حه‌مه‌د ئەمین زه‌کی 1880 - 1948 ز) کو ئیک ژ گرنگترین دیروک‌نڤیسین کورد د سه‌رده‌می هه‌فچه‌رخدا د هیته‌ نیاسین هه‌ولدايه‌ ب شیوه‌یه‌کی زانستی فه‌کۆلینی ل ره‌وریشالین دیروکی یین ملله‌تی کورد بکه‌ت، ناڤیری ده‌رباره‌ی نه‌ژاد و وه‌لاتی کوردان دبیریت: ((ولاتی کوردستان که‌ به‌ گویره‌ی حادپات، ئەبی جیگه‌ی په‌یابوون و بلاوبوونه‌وه‌ی نه‌سلی دووه‌می ئینسان بی، له‌ مه‌به‌ده‌ئی تاریخدا (ئه‌قوامی زاغروس) ی تیا بینراوه‌و ئەم ئەقوامه‌: لوللو، گوتی، کاسای، سوپارو هۆزی بووه‌و له‌ مونتته‌های جنوبی شه‌رقیشیانا قه‌ومی (عیلام) بووه‌. به‌ گویره‌ی به‌عجی مناسه‌به‌ت و موشابه‌هه‌تی زمانه‌که‌یانه‌وه‌، به‌ عجی موسته‌شرقین ئەلین له‌ عیرقی (قه‌فاس)ن. وه‌ ئەم ئەقوامه‌ (بیجگه‌ له‌ عیلامی) ئەبی ئەصلی هه‌رکونی کورد بن)) (سالح، 2006، 51). ئەفان

براون(1881 - 1955ز) کو فه‌کۆلینین وی ده‌ستپیکن بو ئەنترۆپۆلۆجیا مه‌یدانی، چونکه‌ ب سالان ئەه‌ مروفناسه‌ ل دورگه‌ و باژیر و جفاکاندا مژیلی فه‌کۆلینان بوو ل ده‌رباره‌ی سیسته‌می خزمایه‌تی و نه‌ته‌وه‌یی و ئه‌رکی و بونیادی کومه‌لایه‌تی، دیسان دگه‌ل فی مروفناسی ل به‌ریتانیا پشت ل هه‌ول و فه‌کۆلینین (مالینوفسکی) ژی ده‌اته‌ به‌ستن (ئه‌له‌سه‌ن، 2012: 260). بوچوونین رابه‌رین فی به‌شی ئەنترۆپۆلۆجی و زانستی جفاکی نه‌مازه (لیقی شتراوس) و تیۆرا وی یا بونیادگه‌ری بوونه‌ بناغه بو فه‌کۆلینین ئەنترۆپۆلۆجیا پراکتیکی و ئه‌رکی بو شرۆفه‌ کرنا جفاکان.

ته‌وه‌ری چواری: کوردناسی (کوردولوژی) وه‌کو تایه‌ك ژ ئەنترۆپۆلۆجیایی کورد وه‌کو ملله‌ته‌کی دیرین ئەفه‌ به‌ری هزاران ساله‌ ل دولا ب ناڤی (مه‌زوپوتامیا) دژین. ل دویف به‌لگه‌یین دیروک‌ناسان کورد که‌فنتین ملله‌ته‌ ل فی جهی ئاکنجی بووین، گه‌شتیا (نوح) ی ل چیایی (جودی) باشتین به‌لگه‌یه‌ کول کوردستانی جاره‌کا دی دیروکا مروفاه‌تی ده‌ستپیکرییه‌ فه‌، ئەفه‌ ژی فه‌دگه‌ریته‌فه‌ بو وان فه‌کۆلینین ل سەر شینوار و به‌رمایین دیروکی یین مروفین سه‌ره‌تایی یین کورد کرین، وه‌سان هاتیه‌ کو ئەه‌ جهه‌ ب ده‌رگوشا مروفاه‌تی د هیته‌ نیاسین (عه‌بدوخالق، 2015: 509). ئەفه‌ ژی بوویه‌ ئەگه‌ری هندی کو رۆژه‌لاتناس کوردان

کوردی (نافخوش و بین دی، 2013: 13). ئەفجالی قیرە دبار دبیت کوردولۆژی وەکو تابهکی رۆژەهلاتناسیی ب واتایا کوردناسیی د هیت، کورد ب فی نافی ئاشنابووینە کو ئەو زانستە یی قەکولینی ل سەر دیروک و زمان و کولتوری کوردان دکەت. رۆژەهلاتناسان د قەکولینین خۆدا هوسان بەحسی کوردان کریه ژ وان:

أ. کوردناسین موسلمان.

دیروکنقیسی عەرەب (عەلی کوری حسین کوری عەلی کوری عەبدوللای) یی بەرنیاس ب (مەسعودی) ل سالا (957) زاینی مریه، د پەرتوکا خۆدا یا ب نافی (مروج الزهب و معادن الجوهري) دا، مەسعودی نقشی کوردان بو عەرەبان قەدگەرنیت و ب تاییهت بو (رەبیعه کوری نزار کوری مەعازی یان بو (مزر کوری نزار کوری معاز) ئەو سەر ب تایی ئەلعهدنانی قەنە، ئەو عەرەبین باکورین بەرنیاس ئەوین هاتینە عەرەبکرن، کو ئەو ب نهقیین ئیسماعیلی کوری ئیراهیمی د هینە نیاسین (گفوش، 2015: 17). ديسان باشترین بەلگە ل بەر دەستی مە بو ئاشنابوون ب نیاسینا جفاکی کوردی و هەرەسا جوگرافیا کوردستانی پەرتوکا ب نافی (گەرا ئەولیا چەلەبی ل کوردستانی) یه چونکه ب شیوازهکی جوان بەحسی جفاکی کوردی و سروشتی کوردستانی دکەت بو نمونە بەحسی سالوحدانا نافخویا ئافاهیی کەها (دیاربه کر) دکەت کا چاوا ئەو کەله هاتیه ئافاکرن (چلیی،

دیروکنقیسان دیروکا کوردان نقیسیه ديسان د میانا نقیسینا دیروکا کورداندا بەحسی نقش و زمان و وەلاتی کوردان ژی کریه، د شیاندایه فی چەندی ب ئەنترۆپۆلۆجیا بزاین و ب ئەنترۆپۆلۆجیا دیروکی بدەینە نیاسین. یا بزەحمەتە مروف بشیت تیروانینین دەربارە ی پەیوەندیین د ناڤهرا ئەنترۆپۆلۆجیایی و دیروکیدا ژیکجودا بکەت چونکه ئەو پەیوەندیه بو بابەتین وان بین دوونالی و تەواوکر قەدگەرنیت، چونکه تاییهتەندییا وان ئیکه و هەرەسا بواریین ل سەر د هینە جییه جیکرن ژی ئیکن، ديسان هەقبەشی د بنەمای پەیوەندیین د ناڤهرا ئەفان هەردوو تاییهتەندیاندا هەیه و بیگومان تەم و مزاتی ژی تیدا هەیه، د شیاندایه پەرسین ئەری تاییهتەندییا مەیدانکیه ئەوا کو تاییهتەندیان دەستنیسان دکەت؟ یان ژی بەروفاژی (أوجی، 2016: 19)، واتە دەستنیشانکرنا جیاوازی بواریین د ناڤهرا ئەنترۆپۆلۆجیا و دیروکیدا یا ب زەحمەتە ژبەر وان کارتیکرنین ئەفان هەردوو بواران ل سەر هەقدوو هەین، ئەقە ژی دی ب ریکا جییه جیکرنا وان د مەیدانین کاریدا ژیکهیتە قافارتن. ئەقە ژلایه کییقه، ژلایه کی دیقه ئەو زانستی قەکولینی ل سەر کوردان دکەت، کوردولۆژی یانژی کوردناسییه ل دیروک و ئەدەب و کولتور و زمانی کوردی قەدکولیت، کوردناسان بەری کوردان قەکولین ل سەر کوردان کرینە، ئەو هەمی قەکولین و راپورتین رۆژئاڤاییان ل سەر کوردان نقیسیین بووینە بەشەکی گرنگ ژ کولتور و کەلهپوری

دیسان (مینورسکی) روژھەلاتناسەکی دی یی رووسیە د بیژیت: ((دوورنینه گەلی کورد د دەمی خودا ل روژھەلاتی ئیرانی هاتبنە روژئاقایی (کوردستانا نوکە) و ل ئەفی جھی بخوژی مللەتەکی لییت وەکو (کاروود) دگەل ئەفان تیکەلبن و ببنە ئیک)) (زەکی بەگ، 2005: 100). (مارگریت

روودینکو) (1926 - 1977 ز) زانا و نافدارەکا خەلکی قەفقاسی بوویە، چوویە دەفەرین کوردنشینین ئەرمەنستانی و دەستدایە کومکرن و نفیسینا فولکلوری کوردی، وەکو چیروک و سزان و شاهی و گوڤەندین ئیزیدیان و وەکو کوردناسەکا سەرکەفتی د هینە نیاسین (رەسول، 2009: 33 - 34). روژھەلاتناسەکی دی یی رووسی ب ناڤی (ئەلکسەندەر ژابا 1803 - 1894 ز) د بیژیت: ((ئەز ب هاریکاریا رەوشەنبیرین کورد نەخاسمە (مەلا مەحمودی باهەزیدی) هینی زمانی کوردی بووم و من گەلەک دەستنفیسین جودا جودا بەرھەفکرن و فریکرنە (پیتیرسبورگی) ل ئەکادیمیا زانستی، ئەو دەستنفیس دەربارەیی دیروک و ئیتنوگرافیا و فولکلوری مللەتی کورد بوون)) (دیرەشی، 2007: 48). هەر دەربارەیی گرنگی پیدانا روژھەلاتناسان ب کوردان ژلایی سەر و سیمایی و پیکھاتەیا لەشی قە کورد هاتبنە سالوخدان و هاتبنە جوداکرن ژ نەتەو و مللەتین ل روژھەلاتا ناڤین د ژین وەکو (میلنکن 1870ز) د بیژیت: ((نەژادی کوردان ژن و میران ب رەنگەکی

2014: 46). بیگومان ئەڤ کەلھە ل کوردستانی نیشانین هەبوونا شارستانبەتەکا ب هیزن بو زانستی شینواران ل کوردستانی کو گرنگی دەتە بەرمایین شینەواری یین کەفن وەکو کەلھە و کوچک و تەلاران ژ کەرەستە و ئافاھیان ئەڤ زانستە بەشەکی سەرەکییە ژ زانستی ئەنترپولۆجی.

ب. کوردناسین بیانی.

کەفتنترین روژئاقایی بەحسی کوردان کریت زەینەفونە (401 - 400 ب.ز) نقشی کوردان بو کاردووخیان قەدگەرنیت و د بیرھاتنن خودا قەدگیریت کو مللەتەکن ل دەفەرا کوردستانی د ژین ئەو نەژادی کوردانن، ئەو سوارچاک و چیاينە جونکە کورد ژیل هەمان وەلاتی کاردووخیان د ژین و ناڤین وان وەکەفتن (الشاعر، 1991: 5). ئەڤە کەفتنترین بەلگەیی دیروکییە د دەستی کورداندا کو کەسەکی بیانی بەحسی کوردان د دیروکییدا کریت. هەرۆسان (کارل مای) (1842 - 1912) چیروکنفیسەکی ئەلمانییە ب بەلاڤکرنا چیروکا خویا ب ناڤی (د ناڤ کوردستانا کیتی) دا، ناڤی کورد و کوردستانی نە ب تنی ل ئەلمانیا بەلکو ل هەمی ئەوروپا بەلاڤکر، ئەڤ چیروکە چیروکەکا ئەڤسانەییە، سەرەرای ئاخفتن وی یین ئەڤسانەیی، بەحسی لایەنی باشی رەوشت و کولتوری کوردی وەکو میقانداری و هەڤالینی و نازایەتی و وەفاداری ژ کرییە، دیسان بەحسی وی ستەما سولتانین عوسمانی ل کوردان کری کرییە (نەبەز و یین دی، 1974: 8 - 9).

باندۆرا خوێ یا ئەرینی و نەرینی ل سەر کەسایەتیا تاکێ کورد هەیه، چونکە وەلاتین بەرفرەهین دایخستی یین یەک چاند، یەک نەتەوه، یەک زمان، دبنە وەلاتین بچوک و گرنکیا خوێ ژدەست دەن، بەروڤاژێ ئەڤی چەندی ئەو وەلاتین هەمەجوریا چاندی تیدا هەیی جیهانەکا بەرفرەهە و هەڤبەندیین مروڤایەتی بوێ خوێ دروست دکەت)) (قەرەنی، 2019: 52). هەرچاوا بیت کورد شیاینە زمان و کولتور و دابوئەریتین خوێ تا رادەیهکی ب پارێزن سەرەراییی وی زولم و ستەما لیها تیه کەرن. د ڤی پشکیدا ل دویڤ رومانان هەلبژارتی دی ل سەر ئەڤان تەوهران راوەستین:

تەوهری ئێکی: زمانی کوردی (ئەلفابی)

زمان ریکەکا سەرەکییە بوێ پەیوهندیکرنی د ناڤهرا مروڤاندا، بیگومان بکارئینانا زمانی پینگاکەکا هەرە گرنگە بوێ پیشکەڤتتا مروڤایەتی. چونکە ژلایەکیڤە د بیته ناسنامە بوێ تاکین وی جفاکی و ژلایەکی دیکە وەکو پشکەکا سەرەکی ژ پاشمایین کولتورێ هەر جفاکەکی د هیتە هژمارتن. زمانی کوردی سەر ب کومەلا زمانین ئیرانییە بەشەکا ژ خیرانا زمانین هندو – ئەوروپی، پیکهاتینە ژ زمانی کوردی، فارسی، ئەڤغانی، تاجیکی (قاسملو، 2008: 41). زمانی کوردی وەکو هیمایی نەژاد و دیروک و ژيانا جفاکی کوردەواری، هەر ژ کەڤندا ب درێژاها قوتاغین دیروکی راستی چەندیین پەلامارین نەرەوا بوویە و لیکدانەڤهییین نەرست و نەزانستی و سەرپییی

بەرچاڤ و خەملاندی دەینە دیتن، د جیاوازن ژ تورک – تەتاران هەتا کو ئەوین ل قستەنتینیی ژی د ئاکنجی، ئەو بەژن بلندن، پیکهاتەیهکا لەشی و زەبلەکی یا ب هیز هەیه، تشتی سەیر ل دەڤ کوردان دجیاوازن ب سەر و سیمایانڤه هندەک خودان پیستەکی ئەسەرن و چاڤین درەشن، و هندەکین دی خودان پرچەکا زەرن و چاڤین شینن، زیدەباری ڤی جوانیی خودان ئاورین (کەلن)) (السندی، 2007: 23). د شیاندایە ئەو تشتی ژلایی دیروکنڤیس و روژهەلاتناسانڤه ل سەر کوردان هاتیه نڤیسین بکەینه بناغە بوێ ڤه کولینین ئەنر و پوولوجی بوێ کوردان ژلایی ناساندنا زمان و کولتور و نەژاد و ژيانا وان ل دەستپیکە هەتا کو ئەڤرو.

پشکا دووی: خواندنهکا ئەنر و پوولوجی بوێ جفاکی کوردەواری رومانان (سییا ئەڤینی) وەک نمونە.

جفاکی کوردی وەکو بەشەکا ژ جفاکی مروڤایەتی خودان پیکهاتە و زمان و دیروک و کولتورێ خوێ تاییهتە، بیگومان ب درێژیا دیروکی کورد وەکو نەتەوه ژلایی نەتەوه یین دەور و بەرین خوڤه هاتینە چەوساندن و تەپەسەرکرن ژ زمان و دەسەلاتا خو هاتینە بیبەهرکرن و ژلایی دەسەلاتین دەور و بەرڤه هاتینە بریقەبرن ((کورد ژی هەتا نەها، قوربانین بەرقەرارنەبوونا یەکەتی هەمەجوریا چاندی نە، ئەو وەلاتین کورد تیدا دابەشبوون، ب دایخستی ماینهڤه یان ژی نیمچە دایخستینە سیستەمین حکومرانیا وان دەولەتان

ئالافەك بوّ فەژاندنا زمانی كوردی هەروەکی ب
 قی رەنگی ئاماژە پینکری: ((روبارا سالین 1918
 - 1919 کو گوفارا (ژین) دوەشییا. سالین کو
 مەمدوح سەلیم بەگ بەرپرسیار و نقیساکی
 گوفاری بوو. جقینین گوفاری باتەنن کول سەر
 دەاتن پەیقین" زمان، یەکتییا کوردان، یەکەتییا
 ژنان، مەدەنیەت و کورد، کلاسیکین کورد
 ئەحمەدی خانی، ...)) (uzun, 1989: 56).

هەروەسا کوردان ئەلفا بییەکا ئیگرتی یا
 کوردی ژنی نینە هەتاکو نوکە ژنی کورد ب دوو
 ئەلفا بییا د نقیسن ئیک: ئەلفا بییا ب پیتین
 عەرەبی. دوو: ئەلفا بییا ب پیتین لاتینی.
 هەروەسا ئیکەم کەسی هزرا نقیسینا زمانی
 کوردی ب پیتین لاتینی پیشکیشی کومەلا
 (هیقی) کری (فائیز بەگ) بوو ل سالا (1913ز)،
 ئەو ئەندامەکی قی کومەلی بوو وەکو
 فەرمانبەرەکی ل پوستەگەھاندنی ل ئیستەمبولی
 کاردکر (توفیق، 2005: 61). ئەو داخووزیا
 گەلەک نقیسەر و ئەدیپین کورد بوو کو ئەلفا
 بییەکا لاتینی بوّ پیتین زمانی کوردی بەیتە دانان،
 چونکە پیتین زمانی عەرەبی دگەل زمانی کوردی
 ناگونج. ئەلفا بییا لاتینی بوّ پیتین زمانی کوردی
 ل سەر دەستی (میر جەلادەت بەدرخان) هاتە
 دامەزراندن (ه. ژ: 62).

هەروەسا رومانقیس ب رونی د دەتە
 خوێاکرن کوّ زمانی کوردی پیدقی ب ئەلفا
 بییەکا لاتینی یا نوی هەبە کو دگەل پیتین زمانی
 کوردی ب گونج ب قی ئاوی د هینیتە زمان:

بوّهاتینە کرن، هەروەسا بوویە ئارمانجا دوژمنان
 و شکاندییە و هەولداپە رەسەناتیا وی ژنی بستین
 و ب زمانەکی سەربەخوۆ نە سەحکری، جار
 بەشەک ژ زمانی فارسی و جار بەشەک ژ زمانی
 عەرەبی دیتیه (توفیق، 2014: 143). دەربارە
 پەیدا بوونا دیالیکتین زمانی کوردی ب گشتی و
 پەیدا بوونا دیالیکتین جفاکی ب تایبەتی ب تنی بوّ
 هوکارین (جوگرافی، سیاسی، جفاکی،... هتد)
 نازقریت، بەلکو چەندین هوکارین دی هەنە
 دیالیکت پی دروستدبن و ئەقە د بنە ئەگەری
 دروستبوونا جورا و جورین زمانی وەکو هوکارین
 (چینین جفاکی، نقش، پیشە، ژنی) هەر ئەو
 هوکارە گرنگترین هوکارن بوّ دروستبوونا
 دیالیکتان د زمانەکی دیارکریدا هەتاکو ب بورنا
 دەمی ئەو دیالیکتە د بنە زمانین سەربەخوۆ (احمد،
 2019: 141). گرنگترین هوکارین هەبوونا فرە
 زاراقیان د زمانی کوردیدا فەدگەرنەقە بوّ دوو
 هوکارین سەرەکی وەکو (هوکاری جوگرافی،
 هوکاری سیاسی) چونکە توبوگرافیا کوردستانی
 و بارودوخی سیاسی کوردان بووینە ئەگەر بوّ
 هەبوونا زاراقیان جور ب جور د زمانی کوردیدا
 (خورشید، 1983: 27 - 28). ل قیرە دیار د بیت
 کو کورد نەشیاینە چ دیالیکتین ستاندارد بکەنە
 زمانی فەرمیی ناخفتن و نقیسینا کوردی، چونکە
 کوردان دەسەلاتەکا سەربەخوۆ نەبوویە کو قی
 کاری ئەنجام بەن. لەورا دیپین رومانقیس
 (مەهمەد ئوزون)ی د رومانا ب ناقی (سییا
 ئەقینی) دا قیایە روژنامەگەریا کوردی بکەتە

بهره‌ندا ژ ژن و میران پیکده‌یت. جفاکی کورده‌واری ب جفاکه‌کی سوسیولوژی د هیتنه نیاسین، واته ههر تاکه کهسه‌ک د چوارچوئی خیزانه‌کا ده‌ستیشان‌کریدا د ژیت. خیزان د جفاکی کورده‌واریدا بو بهره‌فکرنا که‌سایه‌تیا جفاکی روله‌کی گاریگه‌ر د‌گیریت، د فی چوارچوئی جفاکیدا زاروک فی‌ری ره‌وشت و تیتال و بیروباروهر و ریکین جودا جودا بین جفاکی د بیت، ژ جفاکی گه‌له‌ک کولتور و پیروزی و هه‌لکه‌فت و بیروباروهرین ئاینی ئه‌وین ل سهر د‌چن وه‌رد‌گیریت، پیدفیه ل سهر تاکه‌که‌سی بو پاراستنا ناقداری و ریز و سه‌روه‌ریا جفاکی خو رولی خو ب‌گیریت (اله‌رزانی، 2007: 101). له‌ورا دی بینین تاکه‌که‌س ب‌چو‌کترین یه‌که‌یا فه‌کولینین ئه‌ن‌تروپولوژی نینه، به‌لی ئه‌و په‌یوه‌ندییا د ناقبه‌را تاکه‌که‌ساندا هه‌بی دی بیتنه بنه‌ما بو فه‌کولینین ئه‌ن‌تروپولوژی ل سهر مروقی و هه‌روه‌سا فه‌کولینین ل سهر جفاکی ژ ی ههر ئه‌ف په‌یوه‌ندییا د ناقبه‌را تاکه‌که‌ساندا هه‌بی د‌که‌نه بناغه بو فه‌کولینین ئه‌ن‌تروپولوژی ل سهر جفاکی ب گشتی (Eriksen, 2004: 101). د هنده‌ک به‌رپه‌رین روماننا (سییا ئه‌فینی) دا ئه‌ف پروسیسه ل به‌رچا‌ف د که‌فیت، وه‌کو پیدفیاتیا ژبانی: ((به‌لی، مه‌مدوح سه‌لیم به‌گ ئیشه‌ف، شه‌فا سه‌رسالی، ده‌ست‌گرتی ده‌. قه‌ول تی برین. گافه‌که نوو تی ئافیتن. ب کی ره؟ ما ئه‌و دکاره ب کی ره ده‌ست‌گرتی به‌. بی گومان، ب خه‌زالی ره. ب گولا نوو بشکوئی فه‌ریه‌اره. داخو‌زا دلی وی

((مه‌مدوح به‌گ، برایو، تو به‌رپه‌رسیاری گوفاری بی. هون دفی ژ بو ئه‌لفابه‌یا نو ب‌خه‌بتن. مه و زمانی مه‌هرفین لاتینی د‌فین. ئه‌لفابه‌یا عه‌ره‌بی و هه‌رفین عه‌ره‌بی نه ل گور زمانی مه‌یه. سه‌ه روژ، ده‌ما ده‌وله‌تا مه ئا‌فا ده‌، ئه‌م دفی هه‌رفین لاتینی ب کار بین... ما نه ولو یه برایو؟)) (uzun, 56: 1989). ئه‌فه ئه‌و داخو‌زیه یا (میر جه‌لاده‌ت به‌درخان) ل (مه‌مدوح سه‌لیم به‌گی) کری، کو هه‌ولبه‌دن ئه‌لفا بییه‌کا لاتینی ل گور زمانی کوردی به‌یتنه داریتن. هه‌لبه‌ت زانستی زمانان به‌شه‌کی گرنه‌گه ژ به‌شین ئه‌ن‌تروپولو‌جیا ره‌وشه‌نیری چونکه زمان د بیتنه ئالافه‌کی سه‌ره‌کی بو فه‌گوه‌استنا کولتور و شارستانیه‌تا ههر جفاکه‌کی، ژ به‌ر گرنه‌گیا زمانی زاناین ئه‌ن‌تروپولو‌جی فه‌کولینان ل سهر زمانی د‌که‌ن د چوارچوئی جفاکی و ره‌وشه‌نیری ل ده‌م و جهه‌کی دیار‌کریدا، و هنده‌ک فه‌کوله‌رین دیتز رادبن ب ئه‌نجامین گری‌دای ب پیکه‌اته‌یین گشتی بین زمانی و گری‌دده‌ن ب وه‌که‌ه‌یین د میشکی مروفا‌یدا هه‌ین، و هنده‌کین دی ب فه‌ژاندنا زمانین که‌فن رادبن ل میانا به‌راورد‌کرنا وان ب دروشمین د فی ده‌میدا هه‌ین، ئه‌وی د ئاشکرا‌کرتین دیرو‌کی‌دا ل سهر زمانی ب ده‌ستفه د هینن (الشماس، 2004: 99).

ته‌وه‌ری دووی: پیکه‌ینانا خیزانی

خیزان بناغه‌یه‌کی سه‌ره‌کییه د پیکه‌اته‌یا ههر جفاکه‌کی‌دا هه‌روه‌سا ب‌چیک‌ترین یه‌که‌یا جفاکییه د

دهت بو ماوی دوو مه‌هان به‌شداری ریت شوره‌شی بیت، ئەو دوبرکەفتنه هوسا کارتیکرنی ل ده‌زگرتیا وی (فهریها) بی دکەت ((ئەو. خەزالی. چافین کەنتزی نەها ناکەنن. جارنا چاؤ ب نیرینه‌کە دلسوژ و کەلگری ل مەمدوح سەلیم بەگی دنهیرن. چاؤ ژی دپرسن" تو چ دکی؟ چما تو من ل فان ده‌ران دهیلی؟ تە هەای ژ خوە هەی؟ کائەو چافین گەرم؟ ئەو روژین ل مالا مەمدوح سەلیم بەگی، یەکتیا بەدەن و چافان، چافین گەرم و روونی و نەها ژی ئەو چاؤ... فەر د چافان دە نەمایە. ببوکین خوەشک یین چافین دبن بێرکوک، میژانک و مژگولان دە دلین ((:uzun, 1989) 139 - 138). ئەو پەراگرافە ژی ئاماژە بە کە روونە بو وان دەردەسەرین ژن دینیت د جفاکی کوردیدا دەمی زەلام ل مال دوبر د کەفیت کا چاوا ژن بەرپرسیاتیا هەمی کاران رادکەتن. ل قیرە دیار د بیت کو (مەمدوح سەلیم بەگ) ی ل سەر بناغەیی ئەقینی پینگاڤا ئیکی هاقیت بو پیکهینانا هەقزینی، بەلی دینین کو بارودوخ دگولجایی نە بووینە ئەو پروسیسە هەتاکو سەری دۆمبکەت ل دوماهی ئەو هەقزینی ب سەر ناکەفیت و (مەمدوح سەلیم بەگ) نەچار دیت دگەل کەسە کا دی هەقزینی پیکینیت بو رازیکرنا جفاکی و وه‌کو پیتقیاتیه‌کا ژیان ب ئەفی ئاوی: ((نەها ژی، ئەو ل سەر ریه‌کە نوپە" ریا زەواجی. بەلی، ئەو دی بزەوجه... داویا داوین دە، هەقزینی وی ئەو رازیکرن کوقەت نەبە - پاییزا عومری وی ب تەنی دەرپاس نەبە.

هات دەوسی. د وەلاتی خەریبی دە، وی ژ دلی خوە ره ستاریه‌کی پەیدا کر. ب فی ئاوی، ئەو دی دەرد و کەسەرین وەلاتی خەریبی کیمتر بکە، دەرد و کولین خوە دەرمان بکە. ئەو دی بکاربە، د وەلاتی خەریبی دە، سەرفەراز و کێفخوەش بژی)) (uzun, 1989: 47 - 48). هەلبەت خاستن و دەستگرتی بوون پینگاڤا ئیکینە بەره‌و ئەنجامدانا پروسیسە هەقزینی و پیکهینانا خیزانی. لەورا رومانقیسی ئەو پروسیسە ب ئەگەری بەختەوهریا مروقی دایە زانین. د جفاکی کوردیدا ژنەیان پتر رەزامەندیا کەسیه، ژنەیان و شویکرن ب هەر جورەکی بیت پتر ل سەر وان بخۆ دراوہستیت، ئەفجا چ ب ریکا ئەفینداری بیت یان ب ریکەفت بیت، چونکە ژبلی داخووا کور و کچان، د قیت رازیکرنا دەورو بەران ژی ل سەر هەبیت (کەریم، 2019: 195). ب درێژیا دیروکا مروفایه‌تیبدا دروستبوونا خیزانی پەپوهندییه‌کا موکم ب ژنی هەیه چونکە ئەو ئەندامەکا سەرەکییا پیکهینانا خیزانی، لەورا دینین ژن پتر دکەفیتە ل بەر زەبر و زەنگ و زورداریا دابوئەرتین جفاکی و ژیان پر دەردەسەریا کوردەواری، هەرچەندە د گەلەک دەماندا زەلامی ژی ملبملی ژنی ئەو دەردەسەریه دیتینە، بەلی پتر ل سەر مللین ژنی د جفاکیدا راوہستیاینە. د ئەنجامدا ژن دگەل ئەقان گێرو گرفتان راهاتیه و بەرگریکریه، پتریا ژیبی خو ژ پێخەمەت بوراندییه (نورەدین، 2007: 21). بو نمونە دەمی (مەمدوح سەلیم بەگ) بریاری

گوفاندا زيانە کا پيکفه، پيخه‌مهت جفاکی و پيشقه‌چوونا وی، به‌لی ب سەرکه‌فتنا پيکفه زيانا ب ناشتی پيڊفی ب که‌ده‌کا مه‌زن و وه‌فاداری هه‌یه، چونکه د جفاکه‌کی مملانی ناینی و مه‌زه‌یهی و نه‌ته‌وه‌یهی هه‌بن یا ب زه‌حه‌ته ب ئاسانی پيکفه زيان جيه‌جی بیت، هه‌روه‌سا نه‌گه‌هات و د جفاکه‌کیدا نه‌ه‌ پيکفه زيانا ب ناشتی هه‌بیت نه‌فه دی بیته نيشانين پيشکه‌فتن و شارستانیە تا فی جفاکی (عبد، 2016: 6). بيگومان جفاکی کوردی هه‌ر د که‌فتنا ده‌رگوشا پيکفه زيانا ئول و نه‌ته‌وه‌یهی و مه‌زه‌به‌ين جودا جودا بوویه، پشتی خواندا رومانى بو‌مه‌ خو‌یا بوو کو نه‌ه‌ بابته ب جوانی هاتیه ئازراندن. نه‌مازه پشتی دامه‌زراندنا کومارا تورکیا یا هه‌فه‌چهرخ و نه‌ه‌ نه‌ته‌وه‌یه‌ين ژ مافين خو‌یين ئولى و نه‌ته‌وه‌یه‌ی بی به‌هر کرین پتر نه‌ه‌ نه‌ته‌وه‌یه‌ گه‌هاندنه ئیک دژی سیاسه‌تا ده‌وله‌تا تورکیا وه‌کو نه‌ته‌وه‌یه‌ين (کورد و نه‌رمه‌ن و چه‌رکه‌ز...هتد) نه‌فان نه‌ته‌وه‌یه‌يان ريکخراو و کومه‌لین جودا جودا ئافاكرن بو‌ب ده‌ستقه هینانا مافین خو‌یين ره‌وا. بيگومان ئاوايی سهرده‌ريکرا نه‌فان ئول و نه‌ته‌وه‌یه‌يان دگه‌ل ئیک ل سهر بنه‌مايی بنده‌ستیی و سته‌می و خه‌باتا ب هه‌فرا ل دژی ده‌وله‌تا تورکیا داگیر که‌ر بوو ل فی باژی‌ری. له‌ورا روماننقیس باژی‌ری نه‌نتاکیا دکه‌ته‌ه‌ نموونا پيکفه زيانا ئولى و نه‌ته‌وه‌یه‌ی چونکه ل وی سه‌رده‌می هیشتا نه‌ه‌ باژی‌ره نه‌که‌فت بوو ل بن ده‌سه‌لاتا کومارا تورکیا یا نوی نه‌ه‌ باژی‌ره ل بن ده‌سه‌لاتا فره‌نسیان بوو، بوو بنگه‌هه‌ک بو

وان ژى ره ژنه - بيه‌کی دیتن. ژنه‌بیه‌که چه‌رکه‌ز. نه‌و چوون و ب ژنکی ره په‌یفین، ژنک ژى رازی کړن. د ده‌مه‌که کن ده، نه‌و دی ب هه‌ه‌ ره بزه‌وجن)) (uzun, 1989: 221 - 222). د نه‌نجامی بارودوخى سه‌ختی زيانی نه‌مازه زيانا کورده‌واری گه‌له‌ک جارن وه‌سا چیدبیت نه‌و که‌سا مروڤ ب نه‌فینی و دژیی گونجایی هه‌ه‌ژنییدا د هه‌لبژیریت و د خازیت خیرانه‌کی دگه‌ل پيکبیت به‌روفازی هه‌زکرا مروڤی چیدبیت ب ده‌ستقه ناهیت. بدینه‌کا نه‌نتر و پولو‌جی پيکه‌هینانا خیرانی ده‌برینه ژ ريکخسته‌کا جفاکی، ژ چه‌ند تاکه که‌سان پيکده‌یت، کو چه‌ند ته‌وه‌ره‌کین کومه‌لایه‌تی و ره‌وشتی و خوینی و روحی پيکفه گری‌ده‌ن، فی پيکفه گری‌دانی وه‌کریه خیرانا مروشان یا جیاواز بیت ژ خیرانا گیانه‌وه‌ران، چونکه د خیرانا گیانه‌وه‌راندنا لایه‌نی روحی و ئاکاری و جفاکی نینه، بی ملکه‌چی چه‌ند پالده‌رین ره‌مه‌کی و ئاره‌زویی و هه‌زی بايو‌لوژییه و ريکخست و په‌یوه‌ندی تیدا نین، ره‌فتار د په‌یه‌کا ساده و ساکاردا نه، د ده‌مه‌کیدا کو خیرانا مروڤی خو‌دان ريکخست و په‌یوه‌ندی و ره‌فتارین پيشکه‌فتینه بریاری ل سهر دده‌ت و به‌هانه‌یان بو‌ب د هینیت (نه‌له‌سه‌ن، 2012: 2013).

ته‌وه‌ری سینی: پيکفه زيان

رامانا شیانین زيانیه دگه‌ل هه‌نده‌کین دی ب باشی و به‌شداری د ئافاكرنا جفاکیدا، پيکفه زيانا ب ناشتی ده‌برینه‌کا دروسته بو‌ب شیانین مروڤی بو

ناقبەرا ئەفان جفاکاندا پەیدا دبیت، بەلی ئەو جفاکی کۆلتوری وی یی ب هێتر و باشتر بیت پتر کارتیکرنی ل جفاکین خودان کۆلتوری کیمتر دکەن، ژبەر فی چەندی کۆلتور تشتەکی دینامیکی و فەگوهوره (زیود، 2017 - 2018: 191).

تەوهری چواری: کومەل و پارتيین سیاسی

بزاف و کومەلهیین جفاکی ل وی دەمی سەرهلدەن دەمی گروپەکی ریکخستی خەباتی بکەت گهورینا ب سەر هەندەک توخمین جفاکیدا بینیت یان پارتیزیت، وەکو بزاقین مافی مروفی، بزاقین نازادینخواز، بزاقین پاراستنا ژینگەھی، بزاقین ناشتی، بزاقین پشتهفانین مافی ژنان... هتد (کوھین، 2014: 521). هەلبەت پارت(حزب)ی زور پیناسەیین جودا جودا هەنە، ئەف پیناسەیه ل دویف تیگەهشتن و ژیدەرین وان د هینە گهورین. سیستەمین سیاسی (ریکخستن، نایدولوزیا، نامانج) وەکو توخم بو پارتیان کرینە بنەما و بناغە، بو نمونە ((حزب بریتیه له ریکخستنی کومەله خەلکەکی هاویر، له پیناو دروست کرنی رای گشتی بو خووی و گەیشتی (به دەسلات)) (عەبدوخالق، 2015: 526). چەند رەوشەنیرین کورد خو دانە ئیک ل ستەمبولی (کورد تەعاون و تەرەقی جەمعیەتی) ل سالا (1908ز) دامەزراند (ه. ژ: 541). د شین فی کومەلی ب ئیکەم کومەلا سیاسی کوردی بەهەژمیرین. هەرەسا ژلایی خویندکارین کورد فە کومەلهیه کا دیت هاته دامەزراندن ب نافی کومەلا

شورشگیرین کورد و بیانی دژی کومارا تورکیا یا نوی. هوسا پەسنا فی باژیری دکەت دەمی د بیژیت: ((ئەنتاقیا. باژیری بچوک. ل بن بیقلا تورکیی. وەکی چیروکا کەچکا بچوک و گوری دەفگریز. تورکییه ل بەندی یە کو باژیری بچوک فەگرە ناؤ تخوین خوه و باژیر داقولتینە. ئانتاقیا، باژیری تاریخی. واری روم و بیزانسان. یەک ژ ناقەندین مەدەنیەتین فیلله یا روزهلاتا ناڤین. باژیری رەنگین" عەرەب، ئەرمەن، سوریان، یەونان، ترک، چەرکەز و کورد. "بەلدەیی" سەلامەتی" قراخا دەریایان. دەریی دەشت و زوزانان. چاقییری فرانسزان. د وەختی خوه دە، هافینگەها ئیسکەندەری مەزن. واری ژيانا ئیسکەندەر بەگی کورد، واری ژيانا خەریب. چار تاخین مەزن، مزگەفتەکە مەزن، چەند دیرین بچوک، کەلههەکە هلوهشیایی، کولانین فرەه، ناشخانە، مەبجانە و قاهوهخانین هور و پاریزگەها زیراهی. یانی باژیره کی بچوک)) (uzun, 1989: 96). مەرەم ژ ئەسکەندەر بەگی کورد مەمدوح سەلیم بەگ، کو هەفالیین وی ناسنافی وی کربوو ئەسکەندەر بەگ. ژ فی پەراگرافی ئەو پەیوهندییا د ناقبەرا ئەنتروپولوجیا و جفاکیدا بابەتی پیکفە ژيانا باژیری ئەنتاکیایە، ل فیرە کەفناری و رەسەناتیا جە و خەلکی باژیری ئەنتاکیا د بیته کەرەستەیه کی باشی فەکولینین ئەنتروپولوجی بو نیاسینا ژيانا مروفان ل فی باژیری. چەند پیکفە ژيان و سەرەدەری کرنا جفاکان دگەل ئیک و دوو زیدەتر لیدەهیت پتر فەگواستنا کۆلتوری د

هەبوونا کوردان لەوڕا ناڤی پارتیی ژێ کرە: ((بلا ناڤی پارتیا مە خوێبوون بە. یانی هەین، یانی هەبوون. یانی هەبوونا گەلی مە، هەبوونا وەلاتی مە، هەبوونا ژینا گەلی مە، هەبوونا هێڤی)) (uzun, 1989: 61). هەر وەسان پشتی شورش (شیخ سەعیدی پیران) ل سالا (1925 ز) تیکچووی و شکەستی ئەڤە بوو ئەگەری بەربەلاڤ بوونا هێز و سەرکردەیین کورد، ئەڤ پارتیە جارەکا دیتەر شیا روڤی خو بگێریت ئەڤان هێز و سەرکردان ل ژێر سیبەرا خو کوم بکەتە ڤە و ئیکەتیا کوردان ئاڤا بکەت هەر وەکی د بیژیت: ((پشتی تیکچوونا سەریهەلدانا 1925 نان، هێزین چە کدار بین کورد ژ هەڤ کەتن، بەلاڤ بوون. ئەو نەها، بەلا وەلا، بی سەری و سەروکاتی ل دژی دەولەتا ترک شەر دکن. ئەو ل هەر ئالی وەلات هەنە. ئەگەر ئەو بچقن سەر هەڤ، هێزەکە مەزن دی وەرە بی. " دبن سەروکاتی پارتیی دە یەکتیا ڤان هێزان د ڤی. " ژ بو هێزبووین، ژ بو شورشەکە فرەه، گەلیری و نوژەن ئەڤ پیویستە. ئەڤ یەکتیا گافا یە کەمینە)) (uzun, 1989: 67). د ڤی پەراگرافیدا گرنگی و پیدڤیا ڤی پارتیی خو یا د بیت بو خەبات و ئیکگرتنا کوردان. دیسان گرنگیەکا دیتەر یا ڤی پارتیی ئەو بوو کو ئەڤ پارتیە شیا ئایدۆلوژی و خەباتا خو بو جیھانی بدەتە خو یا کون ب ریکا بەلاڤکرنا بەلاڤوکان بو دەولەتین ئەوروپی و هەمی جیھانی ب ڤی ناوی: ((میری من، من دل هەیه کو ئەم هەنەکی پیتەر ل سەر بەلاڤوکان ژ بو دنیایی و ئەوروپی بچەبتین. ئەو

(هێڤی) ل سالا (1911 ز) دەست ب چالاکیین خو کرن، ئەڤ کومەله بەردەوامیا خەباتا کومەلا (کورد تەعاون و تەرەقی جەمعیەتی) بوو، ئەڤ کومەله شیا روڤەکی بەرچاڤ د پێشێخستنا هەزا نەتەویا کوردیدا بگێریت (نیروەبی، 2002: 94).

رومانڤیس هوسا ئاماژی دکەتە کومەلی و دامەزرینەری و کومەلی: ((روناکیری کورد خەلیل خەیلی و زانینگەها زیراعەتی کو خەلیل خەیلی ل کار دکە. چەند کوردین دن" قەدری، ئەکرەم و ئومەر جەمیل پاشازادە بازارییی مەمدوح سەلیم بەگی فوناد تەمو، جەرازدادە زەکییی دیارەکری و مەمدوح سەلیم بەک. هەڤیلا هەڤدودیتن، خەبەردان و موناقاشان" کومەلا خویندەڤانین کورد هێڤی. روژا دامەزراندنی" "هێڤی، هێڤیا مەیه" "هێڤی، هێڤیا پێشەرۆژا وەلاتی مەیه..")) (uzun, 1989: 109). یا خو یا یە کو رویمان د بیتە ژیدەرەکی گرنگی نفیسینا دیروکا کوردی، بیگومان دیروک ژێ بەشەکی سەرەکی ڤەکولینین ئەنترۆپۆلۆجیە. رومانڤیس بەحسی پارتیا (خوێبوون) دکەت، چونکە کەسایەتی سەرەکی رومانێ (مەمدوح سەلیم بەگ) ئیکە ژ دامەزرینەری ڤی پارتیی، ئەڤی پارتیی ریبەراتی سەرکردایەتیا شورشەکا ئاگری (ئارارات) ی دکر، ئەڤە بو جارا ئیکی بوو پارتیەکا سیاسی ل جەهی شیخ و مەلایەکی د ناڤ کورداندا سەرکردایەتیا شورشەکا کوردی بشیوێهەکی ریکخستی بکەت. د وی سەر دەمیدا ئەڤ پارتیە بوو جەهی ئومید و

یا کشتوکاری بیت یان یا جفاکی و سیاسی بیت، خەباتە کا مەزن پیدفیه بو بەرپا کرنا شورشەکی هەر تشتەکی ب ساناهی نەهیتە گهورین د بیژن: شورشەک پیدفیت (عەبدوخالیق، 2015: 152).

گەلی کورد ب درێژیا دیروکی چەندین شورش ژ پێخەمەت رزگار کرنا نیشتیمان و نەتەو هی خۆ بەرپا کرینە. شورشین نیشتیمانی بەرفرەهترین جورین شورشین جەماوەرینە، کو تیدا نە ب تنی چینه کا تایبەت بەلکو کومە کا گروپین هەقیر دچنە د ناڤ بزافە کا ئارمانجداردا و نە ب تنی کو هەمی سیستەمی سیاسی بێخەنە ل ژیر پساری، بەلکو ژ پێخەمەت پروژە و ئایدوئولوژیایە کا نوی تیدکوشن (فەکوھی، 2018: 126 - 127).

هەلبەت ئەڤ جورە شورشە دجفاکی کوردهواریدا د زورن ئەفجا رومانقیسی ئاماژە کره هندەک ژ وان ئەگەرین بەرپا کرنا شورشان:

((بەری هەرتشتی ژ ی ئەم دفتی بەرسقا فتی پرساری بدین" چما خەبات؟ سەبەبین خەباتی بویهرین وەلات، سیاسەتا تورکییی، پەرچەبونا وەلات، سەرهلدانا 1925 ئان، شکهستن، قەتلیعام، بیدەنگی، مژ و دومانا کو ژ وەلات رادبە، مالین هلوهشیایی، ژنین بیکەس و خەمگر، زاروکی تاهزی و ستوخوار، زاروکی کو دگرن، زاروکی سیوی، زاروکی... یانی دەستانا دلکەنتی. تراژەدیا وەلاتەکی ژ هەفکەتی)) (uzun, 1989: 60).

یا خوئیایە کو ئەڤ پسارا هاتیە کرن، کا بوچی دیسان خەبات؟ مەرەم پی ئەو هە پستی شورشان

وی چیت بکن)) (uzun, 1989: 64). بیگومان فتی پارتیی کاریگەریە کا مەزن ل کوردان کر کو جارە کا دیتر باوهریا وان فەگەریتە فە دەست ب خەباتی بکەنە فە. ب خواندەنە کا ئەنتر و پوئو لوجی بو فتی پەرագرافی د شین بیژن، هەبوونا جفاک و گەلەکی زیندی و ب هیقی گەلەک جارن ب هەبوونا پارت و شوره شانقە گریدایە ب گوتنە کا دی هەردوو رەهەندی (میژووی و سیاسی) ب رەهەندی سییەمین کو (جفاکە) پتر بەرجەستە دبن. هەروەکی زانایی ئەنتر و پوئو لوجی (مورگن) وەسا دبیت کو تیگەهی پیکفە گریدانا سیاسی (الولاو السیاسی)، ل سەر بنگەهی زالبون ل سەر دەفەرەکی د میژوویا مروفاپەتیدا ل فتی دوماهی یی سەرهلدایی، ئەڤە ژ ی بو ئەگەری گهورینە کا بەر ب چاڤ د تیکەلین مروفاپیدا و ئەم د شین بیژینە فتی چەندی شورش، ئەفجا پستی دیار بوونا تیگەهی دەفەری بو بنەما و ئەگەری پەیدا بوونا دەستەهلاتان (میر، 1981: 126).

تەوهری پینجی: شورشین

کوردی (سەرهلدان)

شورش بەشەکە ژ گهورینی، دبیزنە وان گهورینین ریشەیی و چوناپەتی کو د بوارین ژیان یان ئیک ژ بوارین ژیانیدا دەیتە کرن، واتایا گهورینا ژبواری کیه ب ژبواری کیه جیاواز، واتە گهورینە کا بناغەییە دجفاکیدا ئەفجا ئەڤ شورشە چ یا رەوشەنبیری بیت یان یا تەکنوئوژی بیت یان

(شیخ سه‌عیدی پیران) ل سال (1925ز) ده‌ره نیزیکی ل وی ژی دکه)) (uzun, 1989: 129 - 128). زاناین جفاکی و نه‌ن‌تروپولوجی دوپاتی ژ وی چهن‌دی دکهن، کو ژینگه‌ها جفاکی یا هه‌بی د هه‌ر جفاکه‌کیدا کارتیکرنه‌کا راسته‌وخو ل پیکهاته‌یا که‌سایه‌تیا مروقی و ده‌ستیشانکرنا جورین ره‌وشتی مروقی دکه‌ت. هه‌روه‌سا مژارا سیاسی یا مروقی ده‌ره‌ن‌نجامی وی ئافابوونا سیاسی و جفاکیه، چونکه مژارا سیاسی مروقی پیکهاته‌یه ژ هه‌ستین نه‌ته‌وه‌یی و نیشتمانی و وه‌فاداری بو هوزا خو هه‌روه‌سا بو پارتیه‌کا سیاسی یا ده‌ستیشانکری (الزبیری، 2008: 23).

پشتی ناماژه دان ب ته‌وه‌رین نافبری دشین د خشته‌کیدا ناماره‌کی ژ وان نمونین درومانیدا هاتین ل دویف هه‌ر ته‌وه‌ره‌کی ده‌ستیشان بکه‌ین:

(شیخ سه‌عیدی پیران) ل سال (1925ز) تیکچووی، سیاستا ده‌وله‌تا نوی یا تورکیا وه‌لاتی کوردان ویرانکر و کوشتن و مالویرانکرنه‌کا مه‌زن ب سه‌ری کوردان دا هات نه‌فجا پیدتی ب خه‌باته‌کا تازه هه‌یه بو رزگاربوون ژ بن ده‌ستی نه‌و ژی به‌رپاکرنا شورشه‌کا دیتره ب نافتی شورشا ئاگری (ئارات)، ب سه‌روکاتیا (ئیحسان نوری پاشا)، سه‌رکرده‌یی کورد: (ئاگری و ئیحسان نوری... هه‌ردو ب هه‌فره، گاڤ ب گاڤ، نیزیکی ل مه‌مدوح سه‌لیم به‌کی، ژیان و سئودا وی دکن. وی شورشه‌که وه‌ها دل دکر و ژ بو شورشه‌که وه‌ها دخه‌بتی. لی شوره‌ش و چروسکین شوره‌شی ژ ب دور بوون. نها گهرمیا چروسکین شوره‌شی خوه دگه‌هینن وی ژی. شوره‌شا کو ل دور بو، نها، هه‌ر کو

ز	ته‌وه‌ر	نمونه	لاپه‌ره	هژماره
1.	زمانی کوردی (نه‌لفایی)	هرون د فی ژ بو نه‌لفابیا نوو ب خه‌بتن....	56	1
2.	پیکه‌نانا خیرانی	به‌ل، مه‌مدوح سه‌لیم به‌گ نیشه‌ف، شفا سه‌رسالی، ده‌ستگرتی دبه....	47	5
		باڤ و دیبا لاوک هاتبوون کو که‌چا مه، فه‌ریه‌ایی ژ لاوی خوه ره بجوازن....	98	
		فه‌ریها تونه. فه‌ریها چوویه. فه‌ریها زه‌وجیه....	182	
		نها ژی، نه‌و ل سه‌ر ریه‌که نوویه، رتیا زه‌واجی....	221	
		زه‌واجه‌که وه‌ها ب دو 25 سالان ره ویلدان هانم جاره‌که دن دزه‌وجه....	223	
3.	پیکه‌نه ژیان	ناناقیه، باژیری بچووک....	96	3
		سته‌مبول، باژیری هزار نه‌ته‌وه‌یی...	15	
		به‌یرو، نافه‌ندا چاند و زمانین تیکه‌ل...	55	

2	61 109	بلا ناڤی پارتیا مه خویبون به... کومه‌لا خوه‌نده‌فانین کورد هیتی...	-	کومهل و پارتین سیاسی	4.
2	60 79	سه‌ره‌لدانا (1925) نان... ناقه‌ندا سه‌ره‌لدانی، چیاپی سه‌ری بلند، یانی نارارات...	-	شورشین کوردی (سه‌ره‌لدان)	5.

ئه‌نتروپولۆجی بو زانینا دیروکا کوردی و زمانی کوردی و کولتوری کورده‌واری... هتد.

5. روماننقیس شیایه جفاکی کورده‌واری ژلایی سوسیولۆژیقه ژيانا تاکی کورد ب تایه‌تی و جفاکی کورده‌واری ب گشتی به‌رچاؤ بکه‌ت ژلایی زمانی و خیزانی و پیکفه ژیانیکه هه‌روه‌سا دامه‌زراندنا پارت و کومه‌له‌بین سیاسی.

6. روماننقیس دروماننا (سییا ئه‌فینی) دا شیایه جفاکی کورده‌واری ژلایی بارودوخی سیاسیکه شروقه بکه‌ت کا چاوا جفاکی کوردی د سه‌دی بیستیدا راستی بارودوخی کی ناله‌بار دبیت ل ژیر سییه‌را سیاسه‌تا ده‌وله‌تا تورکیا یا نوی فه ژ قرکرن و پارچه‌کرن و ویرانکرنا وه‌لاتی کوردان، دیسان کوچکرن و سه‌رگون کرنا سه‌رکرده و گره‌گرین کوردان بو ده‌رفه‌ی کوردستانی.

ژێده‌ر

ب زمانی کوردی:

ئه‌سه‌وه‌، نه‌وزاد ئه‌حه‌مه‌د (2015). فه‌ره‌ه‌نگی زاراوه‌کانی ئه‌ده‌ب و زانسته مروفايه‌تییه‌کان. سلیمانی: ناوه‌ندی غه‌زه‌لنوس بو چاپ و بلاوکرده‌وه.

ئه‌له‌سه‌ن، ئیحسان محمه‌د (2012). ئینسایکلۆپیدیای کومه‌لناسی. وه‌رگیران: دانا مه‌لا حه‌سه‌ن. سلیمانی: ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م.

ل دویف هژمارا نمونه‌یان بو مه‌ دیار بوو کو روماننقیسی ب ریکا پیکه‌ینانا خیزانی جفاکی کوردی پتر به‌رجه‌سته کریه.

ئه‌نجام

1. ئه‌نتروپولۆجیا وه‌کو زانسته‌کی مروفناسی ل ده‌ف کوردان وه‌کو پیدتی فه‌کولین ل سه‌ر نه‌هاتینه کرن بو نیاسینا تاکی کورد و جفاکی کورده‌واری، به‌لی میژوونقیسین کورد د میانا نقیسینا میژوویا کوردیدا ره‌گه‌ز و نه‌ژادی کوردان ژی دایه‌ خویا کرن.

2. روزه‌لاتناسین بیانی د چوارچوخی کوردولۆژیدا وه‌کو پشکه‌ک ژ ئه‌نتروپولۆجیایی فه‌کولین ل سه‌ر کوردان کرینه کولتور و میژوو و زمانی کوردی ره‌گه‌زی تاکی کورد دایه نیاسین.

3. روماننقیسی د روماننا (سییا ئه‌فینی) دا قیایه ژیان و خه‌باتا ره‌وشه‌نیرین کورد فه‌گیریت وه‌کو (مه‌مدوح سه‌لیم به‌گ) ی چونکه بزافین ره‌وشه‌نیری و روئی ره‌وشه‌نیران د هه‌ر جفاکه‌کیدا ئاستی پشکه‌شتنا وی جفاکی دیار دکه‌ت.

4. روماننا (سییا ئه‌فینی) د شیین بکه‌ینه بنه‌ما بو کوردناسی (کوردولۆژی) وه‌کو تایه‌کی زانستی

- نادلەر، ئەلفرید (2018). تیگه‌هشتنا سروشتی مروغان. وەرگێران: سیف الله علی مایی، سیار قمر صدیق. ههولێر: چاپخانه هیفی.
- احمد، ارا علی (2019). دایگلوسیا و بالینگوالیزم ل ههریما کوردستانی. دهوك: په‌رتو‌کخانا گازی.
- توفیق، زرار صدیق (2014). کومه‌لگای کورده‌واری له سه‌ده‌کانی ناوه‌ست. ههولێر: ناوه‌ندی ئاوێر بو‌ چاپ و بلاو‌کردنه‌وه.
- حوسین، هیمداد (2014). ریبازه ئەده‌بیه‌کان. چاپی سیهم. ههولێر: ده‌زگای چاپ و بلاو‌کردنه‌وه‌ی روژه‌هلات.
- دێره‌شی، سه‌عید (به‌ره‌ه‌فکر) (2007). مه‌لا مه‌حمودی بازیدی ته‌رجه‌ما شه‌ره‌فنامه‌یا شه‌ره‌فخانی بدلیسی. ده‌وک: ده‌زگه‌هی سپرێز یی چاپ و به‌لافکرێ.
- دوسکی، محمد أمین (2013). قاموس سپرێز (کردی - عری). چاپا دووی. ده‌وک: ده‌زگه‌هی سپرێز یی چاپ و به‌لافکرێ.
- ره‌سو‌ل، شو‌کریه (2009). رو‌لی مارگرت رو‌ودینکو‌ له بو‌زاندنه‌وه‌ی که‌له‌پوری کوردا. ههولێر: له بلاو‌کراوه‌کانی کتیب‌خانه گشتیه‌کان.
- ساح، ره‌فیق (2006). سه‌رجه‌می به‌ره‌می محمه‌د ئەمین زه‌کی به‌ک خولا‌سه‌یه‌کی تاریخی کورده‌واری له‌زور قه‌دیمه‌وه تا ده‌وری ئیمرو. به‌رگی چواره‌م. سلیمانی: بنکه‌ی ژین.
- عه‌بدو‌خالق، مه‌سه‌ود (2015). مه‌وسوعه‌ی جو‌دی بو‌ چه‌مک و زا‌راوه‌کانی سه‌رده‌م. به‌رگی ئیکی. چاپا دووی. ههولێر: نو‌سینگه‌ی ته‌فسیر بو‌ بلاو‌کردنه‌وه‌و را‌گه‌یاندن.
- عمر، محمد (2013). فه‌ره‌نگی مه‌ورید (ئینگلیزی - کوردی). چاپا دووی. سلیمانی: له بلاو‌کراوه‌کانی کتیب‌خانه‌ی زانیار.
- غریب، که‌مال جه‌لال (2003). که‌مالنامه فه‌ره‌نگی زانستی (عه‌ره‌بی - ئینگلیزی - کوردی). سلیمانی: چاپخانه‌ی رینوین.
- فه‌کووه‌ی، ناسر (2018). توندوتیژی سیاسی (تیورییه‌کان، لی‌کولینه‌کان، شیوه‌کان و ریکاره‌کان). وەرگێران: شه‌مان ته‌ته‌ر عه‌بدو‌خالق. ههولێر: خانه‌ی مو‌کریانی بو‌ چاپ و بلاو‌کردنه‌وه.
- قه‌ره‌نی، ئەحمه‌د (2019). پیه‌رین ریکه‌سته‌فه‌یا جفاکی ههریما کوردستانی. ههولێر: ئەکادیمیای کوردی.
- که‌ریم، ستار باقی (2019). کومه‌لناسی کورده‌واری (ههولێر وه‌ک نمونه). ههولێر: فی‌بوون بو‌ چاپ و بلاو‌کردنه‌وه.
- کو‌هین، برۆس (2014). بنه‌ماکانی کومه‌لناسی. وەرگێران: چه‌کو‌ ئەحمه‌دی. ههولێر: ده‌زگای چاپ و بلاو‌کردنه‌وه‌ی روژه‌هلات.
- ناوخوش، سه‌لام و یین دی (2013). کوردولوجی. چاپی یازده‌هه‌م. ههولێر: له بلاو‌کراوه‌کانی کتیب‌خانه گشتیه‌کان.
- نه‌به‌ز، جه‌مال و یین دی (1974). به‌رکو‌تیکی خه‌رمانی کوردناسی له ئەوروپا. به‌غدا: چاپخانه‌ی کو‌ری زانیاری کورد.
- نوره‌دین، بو‌ار (2007). ره‌دوو‌که‌وتن له که‌لتوری کوردا. چاپی دووهم. ههولێر: ده‌زگای ئاراس بو‌ چاپ‌کردنه‌وه.
- نی‌روه‌ی، عه‌لی ته‌ته‌ر (2002). بزافا سیاسی ل کوردستانی 1908 - 1927. ده‌وک: ده‌زگه‌هی سپرێز یی چاپ و وه‌شانی.
- Mehmed Uzun (1989). SiyA EVINE. Sweden. wesanen doz. 22
- ب زمانێ عه‌ره‌بی:**
- ابراهیم، الزه‌ره (2009). الانثروبولوجيا والانثروبولوجيا الثقافية. دمشق: النایا للدراسات والنشر والتوزیع.
23. أبلال، عیاد (2011). أنثروبولوجيا الأدب دراسة أنثروبولوجية للسرد العربي. القاهرة: روافد للنشر والتوزیع.
- أوجي، مارك (2016). أنثروبولوجيا العوالم المعاصرة. الترجمة: طواهری میلود. بیروت: دار الروافد الثقافية - ناشرون.
- ایرکسون، توماس هایلانده و نیلسون، فین سیفرت (2013). تاریخ النظرية الأنثروبولوجية. ترجمة: لاهای عبد الحسن. الجزائر: منشورات الاختلاف.
- بوطوقه، مبروک (2010/10/27). الأنثروبولوجيا الثقافية. ذ مالتقری: <http://WWW.aranthropos.coM>
- بیلنو، بیری ج (2010). دراسة الانثروبولوجيا المفهوم والتاريخ. ترجمة: کاظم سع‌الدین. بغداد: بیت الحکمة.
- توفیق، هو‌طر طاهر (2005). الألفباء الكوردية بالحروف العربية و الحروف اللاتينية نشوؤها وتطورها (1898 - 1932). ده‌وک: دار سبیریز للطباعة والنشر.
- تیلوین، مصطفی (2011). مدخل عام في الانثروبولوجيا. بیروت: دار الفارابی منشورات الاختلاف.
- الجوهري، محمد (2010). معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية (انجليزي - عربي). ٩. المركز القومي للترجمة.

والتعايش السلمي في العراق). السليمانية: مجلة جامعة التنمية البشرية. العدد(4).

قاسم لو، عبدالرحمن(2008). كردستان والكرد(دراسة سياسية واقتصادية). ترجمة من الانكليزية: ثابت منصور(الدكتور غانم حمدون). الطبعة الثانية. السليمانية، من منشورات بنكةى دين.

لموالدي، عواطف عطيل(2015 - 2016). محاضرات في الأثروبولوجيا دعم بيداغوجي لطلاب علم الاجتماع. الجزائر: جامعة الشاذلي بن جديد-الطارف، كلية علوم الاجتماعية والانسانية.

ليندزي، جيمس(2012). العالم الاسلامي في العصور الوسطى. ترجمة: ناصر الحجيلان. أبوظبي: هيئة أبوظبي للسياحة والثقافة.

مير، لوسي(1981). مقدمة في الأثروبولوجيا الاجتماعية. ترجمة: شاكر مصطفى سليم. بغداد: دار الشؤون الثقافية العامة.

النوري، قيس(1982). المدخل الى علم الانسان. بغداد: مطابع مديرية دار الكتب للطباعة والنشر.

الهرزاني، نوري ياسين(2007). الكاكيية دراسة أثروبولوجية للحياة الاجتماعية. اربيل: دار ثاراس للنشر.

هولتكرانس، ايكه(1972). قاموس مصطلحات الأثروبولوجيا والفولكلور. ترجمة: محمد الجوهري، حسن الشامي. القاهرة: دار المعارف.

ب زمانى ئينگليزى:

Barnar, Alan and spencer, Jonathan(2002). Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology, first edition, new york: Routledge .
Eriksen, Thomas Hylland(2004). What is Anthropology? firs published. London: pluto press.
OXFORD WORDPOWER(1999).

الجوهري، محمد و شكري، علياء(2007). مقدمة في دراسة الأثروبولوجيا، ؟. القاهرة: ؟.

ضليبي، اوليا(2014). رحلة اوليا ضليبي في كردستان عام(1065هـ- 1655م). الترجمة: رشيد فندي. الطبعة الثانية. دهوك: مطبعة محافظة دهوك.

الحفني، عبدالمنعم(2000). المعجم الشامل لمصطلحات الفلسفة. الطبعة الثالثة. القاهرة: مكتبة مديولي.

خورشيد، فواد حمة(1983). اللغة الكردية التوزيع الجغرافي للهجاتها. بغداد: مطبعة الوسام.

ركي بك، محمد امين(2005). خلاصة تاريخ الكرد وكردستان(من اقدم العصور التاريخية حتى الآن). الطبعة الثانية. بغداد: دار الشؤون الثقافية العامة.

الزبياري، طاهر حسو(2008). دراسات في المجتمع الكوردي المعاصر. دهوك: دار سبيريز للطباعة والنشر.

زيود، زينب(2017 - 2018). علم الانسان(الأثروبولوجيا الثقافية). دمشق: منشورات جامعة دمشق كلية التربية.

الشاعر، محمد فتحى(1991). الأكراد في عهد عماد الدين زنكى (521هـ/541هـ - 1146/1127م). المنوفية: توزيع دار المعارف جامعة المنوفية.

السندي، بدرخان(2007). المجتمع الكردي في المنظور الاستشراقي. الطبعة الثانية. دهوك: دار سثيريز للطباعة والنشر.

الشماس، عيسى(2004). مدخل الى علم الانسان (الأثروبولوجيا)دراسة. دمشق: من منشورات اتحاد الكتاب العرب.

الصالح، مصلح(1999). الشامل قاموس مصطلحات العلوم الاجتماعية. الرياض: دار عالم الكتب.

طقوش، محمد سهيل(2015). تاريخ الاكراد(637 - 2015ز). بيروت: دار النفائس للطباعة والنشر والتوزيع.

عبد، عبدالواحد مشعل(2016). سمات الدولة الحديثة وادارة المجتمع المتعدد(رؤية نظرية في الأثروبولوجيا السياسية عن قيم التسامح

الخلاصة

هذا البحث باسم (دراسة انثروبولوجية لرواية (سييا ئه‌ظيني) ل (مهمد ئوزون) " موضوع أنثروبولوجيا كعلم انساني يدرس الشيء بشكل نظري و عملي. أنثروبولوجيا كمفهوم لديها تاريخ عريق في المجتمع الانساني و لكن استخدامه في مجال البحوث العلمية يرجع الى اواخر قرن (19) و بداية قرن (20). أنثروبولوجيا اكثر من اي علم انساني اخر يبحث عن الموضوعات المختلفة والمرتبطة بالإنسان كالثقافة و الفولكلور كجزء من العلوم الانثروبولوجية و في القديم الباحثين انثروبولوجيين عملو ابحاث عن روايات شعبية و اعتبروها اساس للشعوب. قائد الانثروبولوجي (شتراس) عرف الملحمة كاساس لتعريف الشعوب ، وفي هذا البحث حاولنا ان نصل الى فرضية البحث في جواب السؤال: هل تستطيع رواية (سييا ئه‌ظيني) ان تصبح نموذج للبحث النثروبولوجي ؟ في هذا البحث نجعل رواية (سييا ئه‌ظيني) التاريخي و الاجتماعي كاساس لمعرفة المجتمع الكوردي بشكل عام و الفرد الكوردي بشكل خاص تحت ضل انثروبولوجيا الاجتماعية ، لان هذه الرواية انعكاس للظروف السياسية والاجتماعية للمجتمع الكوردي و قد انقسم البحث الى قسمين ، القسم الاول نظري و يبحث عن تعريف النثروبولوجيا لغويا مع ملخص عن تاريخي لظهور النثروبولوجيا ، و ايضا يبحث عن اقسامها ، و معرفة الكورد كفرع انثروبولوجي ، و القسم الثاني هو قسم عملي و يتضمن الجوانب اللغوية، التكوين الأسري، التعايش القومي و الديني وتأسيس الاحزاب و الجمعيات السياسية و الثورات الكردية في كوردستان التي ظهرت في بداية القرن العشرين. مع نماذج من الرواية المسمى اعلاه.

الكلمات الدالة: انثروبولوجي، علم، رواية سييا ئه‌ظيني، الثقافة، السياسة، الفرد الكوردي، المجتمع الكوردي.

AN ANTHROPOLOGICAL STUDY OF THE NOVEL (SIA, A VENI) BY (MOHAMED OZON)

HEERSH TAHER NOORI and BAYAN AHMED HUSSEIN

Dept. of Kurdish Language, college of Basic Education, University of Duhok, Kurdistan Region-Iraq

ABSTRACTS

The subject of anthropology as a human science study something theoretically and practically. Anthropology as a concept has a long history in the human community, but its use in the field of scientific research returns back to the late (19th) century and the beginning of the (20th) century. Anthropology is more than any human science. It searches for different topics related to people, such as culture and folklore, as part of the anthropological sciences. The leader of the anthropology (Straus) defined the epic as a basis for defining communities, and in this research we tried to arrive at the hypothesis of the research in the answer to the question: Can the novel (Siya Avine) become a model for anthropological research? In this research, we make the historical and social novel (Siya Avine) as the basis for knowledge of the Kurdish society in general and the Kurdish person in particular under the light of social anthropology, because this novel is a reflection of the political and social conditions of the Kurdish community, and the research has been divided into two parts, the first part is theoretical and talks for the definition of anthropology linguistically with a summary of the history of the emergence of anthropology, and also searches for its departments, and knowledge of the Kurds as a branch of anthropology, and the second part is a practical part and includes linguistic aspects, family formation, national, religious coexistence, the establishment of parties, political societies and Kurdish revolutions in Kurdistan Which appeared at the beginning of the twentieth century. With samples of the novel named above.

KEY WORDS: anthropology, science, Siya Avine novel, culture, politics, the Kurdish individual, the Kurdish community.